

ZÁKLADOVÉ MLUVNICE ČESKÉ

pro

nižší třídy škol středních a školy měšťanské.

Sestavil

VIII c 86

Josef Jedlička,

první učitel při c. k. českém ústavu k vzdělávání učitele v Praze.

V PRAZE.

Nakladatel kněžkupectví: I. L. Kober.

1870.

P
ÚSTŘEDNÍ KNIHOVNA
PEDAGOGICKÉ FAKULTY

Sig.

U 1056

Lav.

2016 13

Národní kněhtiskárna: I. L. Kober v Praze.

Slovůtnému pánu,

panu

JOSÉFU WALTROVI,

c. k. řediteli českého ústavu ku vzdělávání učitelů v Praze atd.

u zvláštní úctě věnuje

spisovatel.

Conclusions

卷之三

Object-Oriented Analysis

I.

Tvary vět vůbec.

Pojem a druhy slov.

§. 1.

Slunce svítí. Oheň pálí. Růže voní. Louka se zelená. Žák píše. Dítě spí. Květ opadává. Příklad učí. Člověk jest smrtelný. Učený bývá skromný. Myšlenky jsou volny. Bük jest strom. Bratr jest vojákem.

Vztahujeme-li nějaký děj aneb vlastnost nějakou ku předmětu jistému, vzniká myšlenka; a vyjadřujeme-li myšlenku slyšitelně aneb viditelně slovy, povstává věta.

Tudíž jest věta slovy vyjádřená č. zobrazená myšlenka. Jest tedy věta jako tělem myšlenky, slova pak jsou údy neb částkami toho těla.

§. 2.

Předmět (osoba neb věc), o kterém něco větou pronášíme, slove podmět (Subjekt); to pak, co se o podmětu dokládá, nazývá se výrok (Praedikat). (Hledejte v příkladech §. 1: a) podměty, b) výroky.)

Pozn. Na výroku spočívá obyčejně důraz, jelikož jest nejdůležitější částečkou věty. Bez podmětu a výroku není věty. Chceme-li mluvit, musí tu být nejen osoba neb věc, o níž mluvíme (podmět), nýbrž musíme míti, co bychom o podmětu povíděli (výrok). Proto jsou podmět a

výrok hlavními částkami věty. V některých větách jsou oba členy buď dvěma, buď jedním, aneb konečně i čtyřmi slovy vyjádřeny, na př. Žák piše. Piš! Ty jsi byl pilen.

§. 3.

Slunce — svítiti; měsíc — vycházeti; fialka modrá; růže — červená; lev — dravec; muž umříti — museti.

Slunce svítí. Měsíc vychází. Fialka jest modra. Růže je červená. Lev je dravec. Člověk musí umřít.

Vztah výroku k podmětu děje se buď časováním sloves a nebo užíváním sloves pomocných a skláněním jmen rokových.

§. 4.

Voda teče. Zlosyn se třese. Ovoce se zakládá. Hříspá. — Vúně jest rozkošná. Já piši; ty čteš; on maluje. A to bylo některý čas v zimě. To pěkné věci jsou. — Dobré dílo, dobrý splní. Dva mnoho zmohou — jeden nic. — Trápalo jest hořko. — Počíná svitati. — A s čárkou dlouhé — Dobré jest počkej, lepší počkej než bych. Nikdo není bez vady. Volá (on, ona atd.). Prší. Kdo volá Někdo umřel.

Podmět vyjadřuje se:

- a) jménem podstatným,
- b) jménem přídavným,
- c) číslovkami:
 - α) základními,
 - β) řadovými,
- d) zájmeny všeho druhu,
- e) infinitivy,
- f) příčestími,
- g) každou slabikou, každým slovem, každým spojením slov, každou větou, jestli se o nich cosi vypovídá.

§. 5.

Podstatné jméno jmenuje předměty buď skutečné a myšlené. Všecka podstatná jména jsou jména osob nebo

Významem svým jsou bud srostená (konkret) aneb odtažitá (abstrakt) na př. dům, sklep, vůz, hvězda; ctnost, blaženosť atd.

V oboru srostených jmen podstatných rozeznáváme:

1. vlastní, značící pojem jednotlivých osob, národů, krajů atd.;
2. obecná, značící více stejnorodných osob, věcí: a tato jsou zase:

a) rodová, jmenující celek rodu, osob a věcí, a stojí s neurčit. jedn.: les, strom.

b) hromadná: lid, vojsko, kamení, listí.

c) hmotná: stříbro, železo, mléko, ruda.

Odtažená podstatná jména jsou jména a) činnosti, b) stavu a c) vlastnosti: vzlet, útěk; svornost, chudoba; hloubka, pýcha, udatnost.

Úkol. Podstatná jmena článku vyplňte dle udaného rozdělení.

§. 6.

Já jinak mím, on jinak bere. — Bere na sebe, co u nás jest. — Vášně u nás bez nás povstávají. — Mluví, anať řeč peří. Spatřili jsme, an touž hodinou nepřátelé naši jali se utíkat. — Chopil Záboj svůj mlat. — Vrahu, čemu ty naši krev piješ? — Kdo mně posloužíš, počestí jej otec můj. — Pravý peníz má býti též váhy. — Kdo tluče, tomu otevru. — Což dítky vidí od svých starost, leč dobré, leč zlé, i své děti potom vedou k témuž. Ký slovy i pěním byl pohýbal vše vlasti.

§. 7.

Zájmena se užívá na místě jmen podstatných. Máme zájmena: a) osobní, b) přisvojovací, c) ukazovací, d) tázací, e) vztazná, f) obecná (na které se mluvci potahuje): já, ty, on, ona, ono, my, vy, oni, ony, ona, se (sebe); on, ona, ono; — můj, tvůj, svůj, náš, váš, jeho; její, jejich; — ten, ta, to, onen, ona, ono, tyž, táž, též, (sám, sama, samo); — který? která? které? kterí? které? která? jenž; jež, kdo? co? čí? — každý-á-é, žádný, někdo, něco, kdokoli, cokoli, všecek, kolik, tolík, několik.

§. 8.

Orel letí. Žák kreslí. My budeme pracovati.
Bratr se musí učiti. Můžeš si zvoliti. Já jsem
chodil. Synové byli chváleni. Čtyři byli. Můj bratr
jest druhý. To jsem já. Zahrada je naše. To není ona.
Kdo je to? Kristu sloužiti královati jest. Sestra jest
učitelkou. Já jsem tvor Boží. Budte veseli. Žačka
je pilna.

Slova, jimiž výrok se nejobyčejněji vyjadřuje jsou:

1. Časoslova určitého i neurčitého tvaru (někdy s pomocným časoslovem),
2. podstatná jména,
3. přídavná jména,
- 4) číslovky:
 - a) základní,
 - β) řadové,
- 5) zájmena:
 - a) osobní,
 - β) přisvojovací,
 - γ) ukazovací,
 - δ) tázací.

U 2., 3., 4., 5. užívá se pomocného časoslova.

Úkol. Opište článek a podtrhněte podměty jednou, výroky ale dvakrát.

§. 9.

Časoslovo vyjadřuje buď zevnitřní aneb vnitřní činnost, a jest co výrok vedle podmětu nejdáležitější částí věty.

Některá časoslova vyjadřují působení č. činění: miluji, piši, volám; jiná zase trpění: milován jsem, volán bývám. Za tou přičinou zdá se nám býti podmět někdy činným, jindy zase trpným.

Časoslova jsou:

- a) obsažná č. pojmoznačná, která značí činnost: psati, jíti, volati.
- b) pomocná neb dobní: býti, dáti, chtiti, míti, moci, museti, ráčiti, smíti, voliti.

První, býti, slouží k označení času, ostatní pak k označení možnosti neb nutnosti, tedy k vyslovení způsobu.

Porovnávej: Čtu, četl jsem, budu čísti; smím čísti, mohu čísti, nechci nyní čísti, chci čísti, mám čísti, musím čísti; nech mne čísti.

Co se každým z nadepsaných pomocných časoslov vyjadřuje? Proneste každou svrchu uvedenou výpověď tak, aby se zachoval první smysl a pomocné časoslovo se vyneschalo na př. Smím čísti? Dovolíš, abych četl? Mohu čísti? Nemáš nic proti tomu, abych četl? *)

Úkol. Vypište z článku časoslova a) pojmoznáčná, b) pomocná.

Jelen běží. Opatrný bdí. Pták letí. Bůh stvůrili svět. Učitel chválí žáka. Dítky milují rodiče. Odpušteli nepříteli!

Slovesa, jako „běžeti, bdíti, letěti“, která nevyjadřují působení podmětu na předmět, slovou podmětná (subjektivní), jiná zase, jako „stvůrili, chváliti, milovati, odpuštiti“, ježto vyjadřují působení podmětu na předmět, slovou předmětná (objektivní). Časoslova, jejichžto děj na podmět věty se vrací, slovou vracovací na př. koupá se, chléb se peče.

Pozn. Všecka časoslova česká lze pomocí se v jistém sestavení učiniti vracovacími.

Vůbec užíváme s e, když chceme a) označiti buď vzájemné působení, b) stav (viz neosobná časoslova), aneb když udáváme, že jednání na jednajícího se vrací, aneb že podmět při větší činnosti své sám sebe předmětem činí, na př. scházejí se; hněvá se; nasytí se slov jeho.

Srovnej: hádati se o pravdu, a hádati, kdo vyhrál; tak též; učiti se, učiti někoho, děsiti se, děsiti někoho a t. d.

Neosobná časoslova vyslovují vůbec jen to, co se děje, bez všeho ohledu na podmět, od něhož děj pochází, na př. hřímí, prší, blýská se, zima je, mokro je. I osobních

*) Pri čtení budiž věci té bedlivě všimáno.

užívá se neosobně, když nechceme a neb nemůžeme původce činu jmenovati, na př. v krčmě se hrá; býjí čtyry hodiny.

Máme tedy časoslova: podmětná, předmětná, vracovací, neosobná.

Úkol. Vypište časoslova článku ... podle naznačeného pořadku v infinitivu:

§ 11. dle čísel

Stará kůže smáhy v sobě nemá. Lesk zlata mnoho člověka zaslepí. Karel Čtvrtý je zván otcem vlasti naší. — a) Duch Svatý osvítí sv. apoštoly. Bezděční chrti řídko zajíce uštve. Spěšná práce nad výdělkem spláče. — b) Pod šupinou hledej jádro. Vody běží svobodně s hor. Jednej vždy s rozvahou. Pilný pracuje od rána do večera. — V patách za pýchou závist kluše.

Zřídka sestavá věta pouze z podmětu a výroku; nejvíce bývá některý z hlavních členů jinými vedlejšími členy určen č. rozšířen. Věta, která pouze hlavní členy obsahuje, slovo holá věta, s vedlejšími členy pak rozvinutá.

Rozšíření věty může se státi vedlejšími částkami věty trojho druhu: přívlastky (viz příklady a), doplňky (b) a určením příslovkovým.

Sestavá-li věta jen z jediného podmětu a výroku, bud již s vedlejšími částkami aneb bez nich, slovo jedno duchá.

Úkol. Opište článek ..., správně, podtrhnouce přívlastky jednou, doplňky dvakrát a určení příslovkové třikrát.

Smutný člověk utěší se mezi svými. Milota měl proti králi Otakarovi starý hněv v svém srdeci. Každý měj péči o sebe. Všeliký duch chval Hospodina. Nazvánf jest člověk v písmě svět menš. Za svého národa čest nebranete svých životů dáti. Mezi jiným střez se opití. Učinil jsi zadost svým povinnostem?

Pořádek, kterým části vět jedna za druhou stávají, slovo slovosled. Stojí-li podmět na prvním místě, tedy před výrokem, jest slovosled přirozený, úmyslné odchýlení od přirozeného pořádku slov nazýváme slovosledem umělým, aneb zkrátka přestavením č. převratem. Jazyk náš užívá tu veliké svobody. Část věty, která místo podmětu na počátku věty stojí pronáší se výrokem na př. *Ta plem jarním počne se svět obnovovati.* Bitému psu jenom hůl ukaž. *Jidášovu* nevěř polibení.

Pozn. Na počátku věty a po spojkách *a*, *i*, nesmějí státi:

1. kratší tvary zájmen osobních: *mi*, *ti*, *mu*, *si* *) atd. na př. *mi se zdá*;

2. *jsem*, *jsi*, *je*, *jsme*, *jste*, *jsou* z opsaných minulých časů na př. *jsem pracoval*.

Ze článku ... vypište věty mající slovosled umělý!

§. 13.

Dobré slovo dobrého místa nalezne. Dluh zlý duch. Zlatý orel všude doletí. Dělá z černého bílé. Přišel v tyto žirhé vlasti přes tři řeky. Na dvě stě jich na smrt dal. Krok zemi všecku soudil. Beze mne nemůže býti. Dívčí ruka na nás k vládě slaba. Sám pod sebou větev utal. Volal nadarmo. Kýž jsem spokojen!

V rozvinuté větě kromě zmíněných všecky skoro ostatní části řeči přicházejí, jako jsou: příslovce, předložky a mezi-slovce a t. d.

§. 14.

Správný člověk se stromu se nekláti jako plané hrušky. Malý pán — veliké domnění. Po lidských žlabech kažná voda teče. Osvícený mužům jest úzek svět. Spokojený bývá šťasten. Sluší býti křesťanům pokornu. Jarní dnové bývají obyčejně krásní. Je sádlem

*) místo širších: mně, tobě, jemu, sobě.

mědveďím pomazán (nevrlý). Nynější doba mnohými vynálezy se honosí. — Král Václav, syn Otakara, dceru Rudolfovu za manželku pojít měl. Zahálka čertův polštář. Matčin rozkaz má být dítkám svatý.

Přídavné jméno vyjadřuje o podstatném nějakou vlastnost, a slouží k bližšímu určení jeho. Máme přídavná jména

- a) určitá, na *ý, d, é,*
- b) neurčitá, na *a, o,*
- c) na *i* pro všecky rody;
- d) na *uv, ova, ovo* pro mužský a na *in, ina, ino* pro ženský rod.

Pozn. a, b, d slouží obyčejně za výrok; c stává jen ve výroku.

S. 15.

Číslovky vyjadřují počet nebo množství předmětů stejného druhu, a jsou určité aneb neurčité.

Číslovky určité jsou:

a) Základní (na otázku: kolik), udávající počet věcí: dvě ruce, pět prstů. Až do desíti jsou jednoduché, odtud pak složené aneb odvozené zároveň. (Kdy říkáme oba, obě, obě místo: dva, dvě, dvě?)

b) Řadové (na otázku kolikátý?) ukazující vedle počtu věcí i pořádek, v jakém za sebou přicházejí na př. Dětmar byl první biskup český. Šestý měsíc v roce jmenuje se „červen“.

První jsou: první, druhý, třetí, čtvrtý; ostatní tvoří se připojením *ý, á, é* k základním číslovkám: šest-*ý*, dvanáct-*ý*; pátý, devátý, desátý, dvacátý, třicátý, čtyřicátý (od staré formy pjat, devyat, desyat, dvaciat, třiciat, čtyřiciat).

Z řadových číslovek povstávají příslovky: předně, za druhé a t. d.

Neurčité číslovky jsou takové, jimiž počet předmětů neurčitě se udává, a náleží dle formy do oboru

1. jmen přídavných s určitým i neurčitým východem: každý, mnohý, všeliký — mnoho, málo, kolik, veškerý, všecken;

2. jmen podstatných a příslovečí: množství, síla, moc, hojnost.

Od předcházejících tvoří se:

a) Číslovky druhové: jeden, a, o; dvojí, trojí, čtverý; od paterý započato tvoří se od řadových vložením

er; všudy pak krátí se kmenová samohláska mimo jedenáctérý až do devatenáctérý.

b) Číslovky násobné, s koncovkami „násobný“, zřídka duchý a ještě řídceji: ný, ná, né.

Až do pěti skládají se buď s číslovkami druhovými: dvojí, dvoj-duchý; aneb s 2. pádem číslovek základních: dvou-duchý; při ostatních jenom s 2. pádem číslovek základních: pěti-duchý atd.

c) Číslovky opětovací se slovíčkem „krát“ a číslovkami základními, vyjma jednou, dvakrát, šestkrát atd.

Úkol. Vypište ze čl. všecky číslovky dle uvedeného rozdělení.

§. 16.

Předložky určují poměr dvou věcí aneb jich jednání; původně značí poměr prostorový, a sice bud místo nějakého předmětu aneb směr činnosti, řídíce pády, na př. Praha leží na Vltavě. Král táhl proti nepřátelům vlasti. (Více o tom v §. 60.)

§. 17.

Příslovky určují děj neb vlastnost dle prostoru, času, jakosti, přičiny a t. d.

Zde (na zemi) nedokonale Boha poznáváme. Sněžka jest velmi vysoký vrch. Měkce vychovanému tvrdé vyjstí bývá.

Bez Boha co dobré činiti nejze. Odprošovati a smířiti se ne na oko, ale opravdu. Krvavá rána se čmo se dělá aneb bodmo. — Kdo je v šu de, nikde není.

Příslovky: zde, tam, někde, onde, dole, nahore a j. v. určují místo; nikdy, kdysi, dnes, zejtra a j. v. čas; velmi, sotva, tak, nad míru a j. v. stupeň; jednou, dvakrát, málo, mnoho a j. v. opakování i kolikost; ano, ne, ovšem, snad, nikoli, nejspíše a t. d. jakost (možnost, nutnost, skutečnost, jistotu); proč? k čemu? proto a j. v. přičinost.

Pozn. 1. Slova, jimiž se ptáváme na místo, čas a t. d. (kde? kam? kdy? proč? a p.) slují příslovkami tázacími.

Úkol. Vypište z článku . . . příslovce dle naznačeného rozdělení.

§. 18.

Citoslovce, mezislovce jsou hlasy neb slova, kterými bud vyjadřujem jakési pohnutí mysli, bud napodobňujem jisté přirozené zvuky, na př. O! Br! Nuže povídej! Ahá! Pohřbu! Zdař Bůh! Bůh pomozi! Hop! —

§. 19.

S dobrými obcuj, a zlých se varuj. Karlova Týna Pražané druhdy úsilně dobývali, nyní ale valně navštěvují jej. Člověk mní, Bůh mění. Čím více má, tím více si přeje.

Kdo s koho, ten s toho. Od jiného téhož čekati, cos jiného učinil, mravní velí zákon.

Spojíme-li dvě neb více spřízněných vět, ze kterých každá svůj podmět a výrok má, v jeden celek, povstane věta složená.

Úkol. Opište z článku . . . všecky věty složené.

§. 20.

Laskavá odpověď odvracuje hněv, ale řeč zpurná vzbuzuje prchlivost. Štěstí bezbožného podezřelé jest, a samo od sebe klesá. Hled si chleba vydělati, sic ho musíš vyžebrati. Pravda vždy ostává neproměnná, tak jako Bůh neproměnný jest.

V příkladech těchto jest každá věta o sobě srozumitelná, tedy samostatná a neodvislá; takové slují **hlavní věty**.

Úkol. Vypište hlavní věty článku . . .

§. 21.

Po smrti ničeho s sebou nevezmeš. Až umřeš, ničeho s sebou nevezmeš. — Pohanští mudrcové na vypátrání skrytých věcí vše dali. Pohanští mudrcové na to vše

dali, aby skrytých věcí vypátrali. — Byl jsem ve věku poznání dobrého a zlého. Byl jsem v tom věku, ve kterém se lidskému rozumu rozděl mezi dobrým a zlým ukazovati začíná. Není hodně slouti člověkem. Není hodně, aby sloul člověkem. Bez rozumu snadno blázniti. — Snadno blázniti, když rozumu není.

Někdy se jednotlivé částky věty rozšíří ve větu zvláštní (vedlejší); na ten způsob povstávají z jednoduchých vět složené. Některé vedlejší věty dají se opět v pouhé členy věty proměnit.

Úkol. Proměňte následující jednoduché věty v složené, (písemně) rozšířce slova tučnějšími písmenami psaná u větu vedlejší: Nestříd mý zdraví své podrývá. (Kdo —) Znát Bůh své. (— které) Každý má cíniť zadost své povinnosti. (— co) Po práci mile se odpočívá. (Když —) Blázen i hned ukazuje hned v svém. (— že) Pochlebník jistě přítelem tvým není (Ten — jenž). Navštívili jsme muže v těžké nemoci a bídě postaveného. (— jenž) Před východem slunce zmizely hvězdy. (Než —) Prací a střídmostí prodlužujem si život. (Když —).

Cvičení u rozšiřování vět a naopak.

Vedlejší věta má platnost a význam oné části věty, z níž byla povstala, a není tedy samostatná, nýbrž odvislá od věty, z které se byla část věty vyňala; věta vedlejší jest tedy podřízená č. podřaděná.

Úkol. Opište článek čistě a podtrhněte věty vedlejší.

§. 22.

Nezoufej, ale doufej. I nám dal Bůh um a ramena, nech je tedy každý vynaloží. Pravé a věrné přátelství pádu nezná, nikdy se nehýbe, nikdy se nemění, pevné a utvrzené jest, a to jen mezi dobrými lidmi může býti. — Komu se nelení, tomu se zelení. Kdo jiné učí, sám sebe učí. Nedbá, komu slunce svítí, na měsíček. Ten, kdo do poustí jímá otroky, sám je otrok.

Sestává-li složená věta ze samých hlavních, slove s **souřadně složená**; pakli je sestavena z hlavních a vedlejších, jmenujeme ji **podřadně složenou**.

Pozn. Mezi větami hlavními klade se středník (;), mezi **hlavní a vedlejší ale čárka (,)**. (Viz o kladení znamének.)

§. 23.

Podvod rodí se sám, klam rodí se sám. Podvod a klam rodí se sám. Slovo tvé mezi námi běželo, slovo tvé mezi námi rostlo, slovo tvé mezi námi plodné ovoce neslo. Slovo tvé mezi námi běželo, rostlo a plodné ovoce neslo. Tělo je nejen stánkem, ale i nástrojem duše rozumné. Peníze jsou dobrým sluhou, ale špatným pánum. Naprav chybu mou pokojně, laskavě a dobrotvě. Budte (vy) opatrni jako hadové (jsou) a sprostni jako holubice. Řeč jest podivuhodný a drahocenný dar Boží. Práce tichá a společná získá vlasti oslavu.

Když dvě neb více vět některým členem společně vládnou, postavíme tuto všem společnou část jen jednou, spojíce tak všecky věty v jedinou, čímž stažená věta povstává. Stejnorođé části věty, s kterými se zde potkáváme, kladou se vedle sebe, a oddělují se bud čárkou, a neb spojkou se spojují.

Úkol. Vypište z článku všecky stažené věty a rozlučte je.

§. 24.

Z předešlaných §§. jest patrno, že mají spojky v složených a stažených větách místa; že jsou tedy vnějším znakem vět toho druhu. Spojky užívané při souřadění slovou souřadné, ony ale, ježto hlavní věty s vedlejšími spojují, jmenují se podřadné.

Pozn. Vedle podřadných spojek slouží zájmema **vztažná a tázací, příslovky a t. d. při podřadování**.

§. 25.

Otec přichází. Přichází otec? Kýžby otec již přišel
Otče, přijď brzy! Jak velká jest moc Boží!

Hlavní věty mohou obsahovati: úsudek (u vypravování); zvolání (to bývá obyčejně úsudek, důrazně pronešený), otázku, přání a t. d. Viz znaménka. —

Úkol. Vypište z článku . . . 10 vět úsudkových, a mimo to i všecky jiné věty otázku, zvolání a t. d. obsahující.

§. 26.

Šťastnou cestu! S Bohem! Ať žije! Sláva! Kde jsi zůstal přes noc? U strýce. U strýce? Odp. Ovšem. Mladí ležáci, staří žebráci. Mnoho křiku, málo vlny. Dnes mně, zejtra tobě.

Já bych to byl jinak vyvedl. Ať se vynasnažíš!

Začasté se vynechávají části věty, které se samy sebou vyrozumívají, aneb v proudu řeči poznány bývají. Takto povstávají věty elliptické. I celé věty mohou být vynechány (viz poslední dvě věty).

Úkol. Proměňte elliptické věty článku . . . v úplné.

§. 27.

a) Znám, že jest duše poctivá. Proto že jsi viděl, věříš. Kdo v hříších setrvá, je otrok.

b) Nestyď se vyznati pravdu. Zdráhá se (,) ke mně přijít. Dítě snaží se (,) rodičům radoš působiti. Stvořil Bůh zajíce, stvoří také trávu. Vítr opíraje se o plachty, ku předu žene koráby.

Vedlejší věty mohou být úplné (a) aneb zkrácené (b). Zkráceným vedlejším větám chybí spojka, a někdy i podmět.

Úkol. Pozorujte tvary vět vedlejších v článku . . .

*) elipsos — vynechání.

§. 28.

Cicero se prohlásil, řka: „Nižádná tvých ctností není hodnější podivení, jako milosrdenství“ (přímá řeč). Cicero se prohlásil, že nižádná ctnost není hodnější, jako milosrdenství (nepřímá řeč). Ježíš řekl: Co mne pokoušíte, pokrytci? Ježíš díl: Dejtež, co jest císařovo, císaři, a co jest Božího, Bohu. Přísloví praví, že jest bázeň Boží počátkem moudrosti.

Uvozovací č. dokládací věty jeví se buď co hlavní aneb jako vedlejší. Opakujeme-li řeč zrovna tak, jak byla někdy vyslovena, slove věta dokládací řečí přímo u, jinak nepřímo u. Nestojí-li věta dokládací za hlavní větu, jež vlastně řeč oznamuje, má tu slovosled umělé místa. Užívání znamének viz v příkladech.

Úkol. Ústní i písemní cvičení v přenášení řeči přímé na nepřímou a naopak (na článcích čítacích).

§. 29.

a) Není-li to pravda jistá, že zde v světě není místa, kdeby člověk skryti měl, v něž by ho Bůh neviděl? (Kam.)

b) Kdo není tím, čím ho Bůh stvořil, není obyčejně ničím.

c) Ctnost i pouta roztrhává, v ukrutníku plodí strach, volnost otrokovi dává, krutost koři se jí v prach.

d) Pracuj každý s chutí usilovnou na národu roli dědičné; cesty mohou být rozličné, jenom vůli mějme všickni rovnou.

e) Žiješ-li na světě neštasten a nespokojen, nikomu viny nedávej, než sobě; nebo základové pravého štěstí a spokojnosti stejně jsou do srdce dány, a na nich dále stavěti jest jediné v té moci.

Často spojujeme více než dvě (jednoduché aneb složené) věty v celek. Takové spojení slovo mnohonásobná věta č. souvětí, a jest buď podřadné, (a, b) buď souřadné (c, d), aneb pod- a souřadné zároveň (e). (V čem liší se od sebe?)

Úkol 1. Vyhledejte z vět uvedených souřadění a podřadění.

Úkol 2. Vypište všecka souvěti článku ... a pozorujte znaménka slohová.

Otázky k opakování nauky o větách vůbec.

1. V čem liší se věta jednoduchá a) od složené, a b) od stažené?
2. Čím liší se zkrácená věta od nezkrácené?
3. Co jest pod- a souřadění?
4. Co jest přímá a nepřímá řeč?
5. Co víme o tvaru vět dokládacích?
6. V čem se zakládá rozdíl mezi souvětim pod- a souřadným?

§. 30.

Každý článek sestává z vět (jednoduchých, složených a stažených) ježto si jsou obsahem více neb méně příbuzné. Věty obsahem sobě nejpříbuznější stávají vedle sebe a tvoří přestávku kterou v tisku tím vyznačujeme, že ji počináme novou řádkou. Jednotlivé přestávky chýlí se zase k jedné společné myslence, ježto obyčejně v nápisu bývá obsažena. Nápis musí být co možná krátký, a sestává buď z jediného neb více slov, aneb z krátké věty na př. Fialinka. Chudá vdova. Odměna pilnosti atd.

K mnohým článekům lze i více nápisů nalézti.

Úkol. Hledejte k některým článekům čítanky přiměřené nápisy!

(Z článku „o přátelích a nepřátelích“.)

Kdo se činí tvým přítelem pěknou a ochotnou řečí, a skutky neukazuje toho, nevěř mu, a vystříhej se ho; neb není tvůj pravý přítel.

Toto souvěti sestává z následných vět:

1. Kdo — řečí, 2. a — toho, 3 nevěř mu, 4 a — ho, 5 neb — přítel:

1. jest vedlejší a sloučená věta, podřaděná větě 3., a souřaděná větě 2.; podmět „kdo“, přísudek „činí se“.

2. jest jednod. věta rozvinutá, podřaděná větě 3., souřaděná větě 1.; podm. (kdo) přísud. „neukazuje“.

3. jest hlavní rozvinutá věta, souřaděná větě 4. a s ní zároveň i 5. oběma podřaděná jsou věty 1. 2.; podmět (ty), přísudek „nevěř“.

II.

Jednoduchá věta zvlášt.

Skloňování části řeči.

§. 31.

A. Poměry věty vůbec.

1. Slunce vychází. Jablko jest okrouhlé. Obžerství jest nepravost. Louka je zelená. Modli se! Pracuje. 2. Vděčný jest pamětliv dobrodince svého. Vzpomíná na přítele. Orel hnízdí na vysokých skalách. Vlaštovky se stěhují na podzim. 3. Zástup lidí hrnul se k městu. Nábožný člověk dochází lásky Boží. Člověk bez státu byl by divochem.

Některé části věty úzce k sobě přiléhají, jako výrok k podmětu, sloveso se svými určeními, a jméno se svými určeními. Takové jistých částí věty k sobě přiléhání nazýváme poměry vět, jichž tré rozeznáváme, a sice: poměr výrokový a neb základní, podmět a výrok (1), poměr příslovkový (adverbiální), sloveso se slovy doplňovacími a určovacími (2), poměr přívlastkový (adnominální) podstatné jmeno s přílastky (3).

Úkol. Vypište poměry vět z článku . . . v pořádku 1, 2, 3.

B. Poměry věty zvlášt'.

a) Základní poměr.

§. 32.

Císař panuje. Bohatství není hřích. Bázlivý nemnoho spraví. Já se učím, ty hráš. Jeden hovoří, druhý mléfi

žádný nejedná. Kristu sloužiti kralovati jest. Kdo se učí? A jest spojka, pro jest předložka. Píši. Jsem hladov. Běda! jest výraz bolesti.

Z příkladů zde uvedených vysvitá, že mimo slova v §. 4. vytknutá i všecky ostatní části řeči podmětem být mohou.

Prach jsi a v prach se zase obrátas. Držte jej. — Koní na vojnách nejvíce užívají. Sv. Řehoře bylo v družebnou neděli (sloveso). Rozednilo se. Blýskalo se také i hřmělo. — Z čista jasna uhodilo. Stýště se duši mé s životem mým. — Synům jeho též nešastně se vedlo. S něhu napadlo, přibude bláto. —

Podmět nevždycky obzvláštním slovem se vynáší, nébrž velmi zhusta ve výroku ukryt jest. Věc tato sbíhá se:

1. Při zájmenech osobních, která se vypouštějí — 2. při předmětech všeobecných (lidí a j.). 3. při časoslovech bezosobních (co se zjevně v přírodě děje, hnuty myslí, stav a způsob snahy — přihlížení ku kolikosti a účastenství.) —

Cvičení vypište.

§. 33.

Růže voní. Měsíc svítí. Slunce vyjde a bude svítiti. Noční tmou boj se uklidil. Učitel musí napomínati a trstat. Rybář hodil síť. Kůň jest silný. Stříbro jest kov. Bratr je vojákem. Jsem toho mínění (míním). Jest v nesnázi. Bůh jest všude (přítomen). Budeme dobré myslí. Zámek jest ze železa. Žák musí poslouchati. Od krutosti nepřátel byla země velmi vyhubena. Nestřídmostí se člověk velmi zavádí. Nůž je můj. Karel je první. Bohu říči učiniti jest.

Předmět, o kterém něco vypovídáme, myslíme si buď co činný, buď co trpný aneb co činný a trpný zároveň. (Viz příklady.) Výrok vyjádruje buď činnost aneb stav podmětu.

Obyčejně bývá výrokem časoslovo určitého tvaru, t. j. přítomného, minulého aneb budoucího času, když se totiž jistá činnost má označit; jinak bývají jím také jiné části

řeči, jako: podstatné, přídavné jméno, зайmeno, číslovka, ane i infinitiv, jež pomocnými časoslovky ku podmětu připojeny bývají.

Výrok (sloveso) srovnává se s podmětem v číslu a osobě. (Podmět a výrok zvlášt, kde jest nesnadno rozeznati, udu vají se při čtení.)

Časování slovesa.

§. 34.

1. Formami slovesa vyjadruje se:

- a) osoba a číslo,
 - b) rod,
 - c) čas,
 - d) jakost děje,
 - e) způsob.
2. a) osoba v češtině trojí jest, první, druhá, třetí; číslo dvojt., jednotné a množné;
- b) rod trojí jest; činný česám, střední česám se, trpny jsem česán;
- c) časy má čeština čtvery: přítomný, minulý, dávno minulý, budoucí, budoucně minulý (až přijdu);
- d) jakost děje hlavně čtverá jest:
- a) děj jednodobý, jenž ku svému uskutečnění téměř jen punkt času vyžaduje, a jedva že začal, již skončen jest, bodnu, střelím, hodím; dá se znázornit bodem;
 - b) děj trvací, jenž k uskutečnění svému delší doby vyžaduje; k. př. nesu; abych mohl o sobě říci, že nesu, nepostačí k tomu abych včetně do ruky vzal, a opět postavil, nýbrž abych po několik aspoň minut ji v ruce měl, a z jednoho místa na druhé dopravil; děj trvací znázorňuje čára —;
 - c) děj pokračovací či opětovací, jestliže buď bez přestání buď v malých přestávkách děj jednodobý aneb trvací po sobě opáčme; bodám, chytám, píchám, nosím, vodím, litám. Děj opětovací složený z jednoduchých znázorňuje; děj opětovací dějů trvacích — — — —;
 - d) děj opakovací, jestli buď děj jednodobý buď trvací buď opětovací v de ře f ī h ihútách atsi pravidelných atsi něstojných se opáčí; píchávám, čítavám, litá-

vám; znázornění: (. . .) (. . .) (. . .); (—) (—)
(—); (— — —), (— — —), (— — —).

e) Způsobů rozeznává čeština tři; oznamovací (indicativ) volám, spojovací (conjunktiv) volal bych; rozkazovací (imperativ) volej.

Sem počítají se též ač neprávě:

a) neurčitý způsob (infinitiv) spát;

β) supinum — spát;

γ) příčestí (participium):

1) minulého času činné, volal

2) " trpné, nesen, bit;

δ) přechodníky: přítomného času, nesá, házeje

minulého času volav.

§. 35.

Formy, které osobu a způsob označují, jmenujeme určitými; jsou to všecky 3 způsoby všech 3 časů; formy, které čas a způsob neoznačují, slouží neurčitým; to jsou infinitiv, příčestí a přechodníky.

Formy se dále rozvrhují na formy jednoduché, t. j. jednoslovní, jako viz, bězte, utíkati, volav, bit atd. a formy opsané, které ze dvou i více slov se skládají, ku př. bědoval jsem, vracím se, byl jest oplakáván. Jednoduché formy jsou: oznamovací způsob přítomn. času činného, oznam. způsob budouc. času činného (jednoduchých sloves), rozkazovací způsob, infinitiv, supinum, obě příčestí, oba přechodníky. Opsané formy jsou: celý rod střední a trpný, minulý a dávnominulý čas činný, budoucí čas činný sloves vícedobých, a spojovací způsob.

§. 36.

Konecovky jednoduchých forem nazývají se též příponami neb známkami času, způsobu atd.

a) Přípony osobu a číslo označující jsou:

1. osoba jedn. čísla *m* (jím), *u*, *i*;

2. osoba " " *si*, v jediném *j-sí* zachovaná, všude jinde *sí*; v rozkazov. způs. ani této není;

3. osoba jedn. čísla *ti* neb *t* v jediném *jes-ti* a *jes-t* zachovaná; jinak všude odpadla;

1. osoba mn. čísla *mě, m*

2. " " " *te*

2. " " " *ou neb i.*

b) Činný rod, oznamovací způsob, přítomný čas zvláštních známkem nemají;

c) Známkou rozkaz. způs. jest *i*, v 2. os. jednot. čísla bez osobní přípony. — Toto *i* zachovalo se zřejmě jen

a) u otevřených kmenů první třídy, u 5. a 6. třídy, a proměnilo se tu, stojíc na konci slova, do souhlásky *j*; *pěj, dej, pij; miluj.* — Kdekoliv v kmeni tomuto *i* bezprostředně předchází *a*, přehlasuje se do *e; znej, volej; jen hráti má hraj i hrej.* U kmenů 1. třídy na *i* píše se též na př. místo *píj, žij* atd. *pí, ží.*

β) u všech imperativů, jež bez toho *i* těžko bylo by vyslovit, ježto *by* končily dvěma souhláskami, a u jich složení. Jsou to nejfice imperativy 2. třídy a imperativy jednoslabičné. *Klekni, poklekni; trhni, podtrhni; (avšak zapomeň); čti, přečti; rci; jmi, přijmi, ujmi; cti; mni, pomni; jdi pojdi,* (ale *přijď a pojď*).

γ) pomohu má pomozi v pořekadle *Bůh pomozí.*

V ostatních pádech odpadlo toto *i*, zanechavši po sobě jen změkčených souhlásek; a to

t do *t* *plet, vrat,*

d do *d* *ved, hod;* viděti a věděti má *viz a věz,*

n do *ň* *hyň,*

h do *z* *pomoci, pomoz,*

k do *c, č* *pec, peč,*

s a z nemění se, *nes, vez.*

V množ. číslu se *i* zachovalo jen v případech při α uvedených; v případech β zaměnilo se do *ě* (e) klekněme, rcete; v ostatních zůstavilo též změkčenou souhlásku, *vedte, pomozte,* aneb zmizelo beze změny: *neste.*

d) Přípona infinit. jest *ti*, neb po odsutí *i* pouhé *t.* Ostatní změny viz níže.

e) Přípona supina jest *t;* v dvouslabičných supinech se kmenová samohláska dlouhá krátki: *spat.*

f) Přečestní min. čas. čin. má za koncovku *l, la, lo*, množné číslo *li, ly, ly, la.*

g) Příč. min. čas. trpn. má *n, na, no;* otevřené kmeny první formy a slovesa druhé třídy mají *t, ta, to.*

- h) Přechodník přít. času má při zavřených kmenech 1. třídy a u sloves 2. třídy a pro mnž. rod., ouc pro žens. a střed., ouce pro množné čís.; jinak má e, ic, ice; viděti má vida.
- i) Přípony přechod. min. času jsou v muž., vši žen. a střed., vše množ. číslo; zavřené kmeny prve třídy k výli libovzuku nepřijímají v muž. rodě v, a si a še kladou bezprostředně na kmen; čet, četsi, četše.

§. 37.

1. Ona část sloves, ku které koncovky právě vytčené se připínají, sluje kmenem *nes-u*, *nes-a*, *nes-l*, *nes-en*.

2. Mnohá slovesa koncovky své ku dvěma kmenům připínají; *milu-ju*, *milu-jíc*, *milu-j*; *milova-l*, *milova-ti*, *milova-v*. Odtud dělíme slovesa na jedno- a dvoukmenná. Kmen, od kterého přítom. čas se tvoří, sluje přítomným (*milu-je*); kmen, od kterého infinitiv se tvoří, sluje infinitivním. U sloves jednokmenných jest tedy kmen přítomný a infinitivní sobě roveň.

3. U sloves dvoukmenných tvoří se od přítomného kmene přítom. čas, rozkazovací způsob a přechodník času přítomn.; od infinitiv. kmene pak odvozuje se příčestí minul. čas. činné i trpné, přechodn. minulý, infinitiv a supinum.

§. 38.

1. Mnohé z těchto kmenů samy odvozeny jsou od kmenů ještě starších či původnějších, jinak též kořenů zvaných; tak infin. kmen *milova(tí)* od kmene *mil(y)*; *blednou(tí)* od *bled-ý*; mnohé zas kmeny ovšem rovnají se kořenům, jako: *kvet-u*, *nes-u*.

2. Aniž jsou tyto odvozené kmeny týmže způsobem od kořenů odvozeny; tak *mil-ova-ti*, *bled-nou-ti*, *vol-i-ti*, *vol-a-ti*, *dovol-ova-ti*; *pad-u*, *pad-nou-ti*, *pád-i-ti*, *pad-á-ti*.

3. Dle rozmanitosti slabik, kterými z kořenů odvozují se kmeny *infinitivné*, rozpadají slovesa na šest tříd.

První třída obsahuje kmeny neodvozené; infinit. kmen roveň jest koření; *nes-l*; *pí-l* (infinitivy *nés-ti*, *pí-ti*).

Druhá třída odvozuje infinit. kmen slabikou *nu-hy-nu-l*.

Třetí třída má za odvozovací slabiku ě (e), *hled-ě-ti*, *sáz-e-ti*.

Čtvrtá třída má i-, čin-i-ti: *mít, mít výhru, mít výhru*
Pátá třída a- vol-a-ti: *volat, volat výhru, volat výhru*
Šestá třída ová- lit-ová-ti: *udělat, udělat výhru, udělat výhru*

§. 39.

1. Koncovky přistupují ku svým kmenům buď bezprostředně, jako *bi-t*, *vez-l*, *čini-v*; buď se ku kmeni zvláštní samohláskou připínají, již proto *sponou* nazýváme, ku př. *nes-e-š*; *nes-e-me*.

2. Ze všech forem jediný čas přítomný u všech sloves spony vyžaduje, vyjma 4 slovesa, *dám*, *jím*, *vím*, *jsem*; odtud tato *bezesponná*, všecka *onano* sponnými sluší.

3. Tvoření osob, časů, způsobů či tvoření forem od rozličných kmenů rozličnými koncovkami nazýváme též *časováním* slovesa.

Pravidly dosavad udanými by nauka o časování forem jednoduchých byla ukončena. Než zvukoslovné mnohé zákony tak mění tvárnost mnohé formy dle okolnosti u jednotlivých forem se sběhlých, že nutno, abychom tyto záměny zvukoslovné u jednotlivých tříd prošli.

Pravidla uvedená v §. 40.

První třída.

1. Slovesa této třídy jsou vesměs jednomenná; zdánlivé výminky tvoří:

a) Slovesa *štu*, *řku*, *žhu*, u nichž v přítomném kmeni původní kmenové *e* se vysulo, v infinitivním kmeni ale se zachovalo; tudíž příčestí činné *čet-l*, *řek-l*, *žeh-l*,

b) slovesa *čnu* (jehož se již jen ve složeninách záčnu, počnu, načnu užívá), *pnu tnu*, *žnu*, *jmu* se složeninami končí se v infinitivním kmeni na *ia*; jich příčestí zní tudíž: *za-ča-l*, *pia-l*, *ta-l* atd.; trpně pak (§. 36, g): *za-ča-t*, *pia-t*, *ja-t* atd.

c) slovesa *melu*, a *dru*, *mru*, *pru*, *stru*, *tru*, *vru*, jichž infinitivné kmeny končí se na *e*; příčestí činné zní tudíž: *mle-l*, *dře-l*, *pře-l*, a t. d., trpně pak *mle-t* i *mle-n* (§. 36, g), *dře-n*, *tře-n* a t. d.

2. Slovesa této třídy mají kmen bud zavřený, *nes-u*, bud otevřený, *bi-t*, *ži-l*.

3. U forem, od kmene přítomného odvozovaných, sluší podotknouti, že slovesa otevřeného kmene mezi koncovku a kmen k vůli libozvuku vkládaji *j*, tedy *bi-j-u*, *bi-j-me*, *bi-j-ice*.

4. Před sponou *e* zaměňuje se *h* do *ž*, *k* do *č*, *r* do *ř*, tudíž: přemožen, pečeš, dřeme.

5. Kmeny otevřené mají v 1. osob. jedn. čisl. přítom. č. vedle *u* tež *i*, a v 3. osob. množ. čisl. vedle *ou* také *i*: *duje*, *dují*, *dujou*, *dují*.

6. Infinitiv.

a) Dvouslabičné infinitivy dlouží kmenovou samohlásku: *zráti*, *nést*, *přisti* (od předu), *přti*, *douti* (od *duju*), *růsti*; vyjimaje moci.

b) Kmeny na *t* a *d* zaměňují tyto před *ti* do *s*, *vesti* (místo *vedti*), *kvésti* (místo *kvetti*), *čísti* (místo *četi*).

c) U kmenů na *h* a *k* splývají tyto souhlásky s *t* infinitivní přípony *ti* do *c*: *peci* místo *pekti*, *tlouci* místo *tlukti*, *stříci* místo *střehati*, *říci* místo *řekti*, *žéci* místo *žehati*.

§. 41.

Druhá třída.

Odvozovací slabika *nu* v přítomném kmeni sklesne na pouhé *n*, v infinitivu se dlouží do *ou*, *hyn-u*, *hynou-ti*, ale *hynu-l*.

§. 42.

U slovesa *zabíju* vyvinuly se v lidu vedle pravidelného časování přítomn. času i formy *zabím*, *zabiš* a t. d., tím že v 1. osob. jedn. čisl. místo *ju* dánou *m*, v ostatních paš oso- bách je se vyvrhlo a předchozí samohláska *i* se zdložila do *t*, tedy místo *zabi-je-š* stojí *zabiš*.

Podobně i slovesa 3., 4. a 5. třídy měla v přítomném času *hlediju*, *sázeju*, *činiju*, *volaju*, než tyto formy dávno již vyhynuly, a nahrazeny jsou formami, právě tak tvořenými, jako *zabím* a t. d. ze *zabíju* a t. d. povstala. Tedy z *volajes* povstalo *voláš* vyvržením *je* a zdložením *a*, jako ze *sázejes* povstalo *sázíš*.

3. osob. množ. čísla u kmene na *i* vstáhla se i z *ijou* a *iji* do *t*, tedy hoří místo hořít neb hořjou, honí místo honít. U ostatních kmene zůstala tato osoba, nestážena, tedy sáze-*j-t*, vola-*j-t*.

§. 43.

Třetí třída.

1. Slovesa této třídy vedvadruhy se rozpadají, jednokmenná a dvoukmenná.

2. U jednokmenných

- kmen končí se na *ě* (e), *umě-ti*, *umě-jí*;
- imperativ vychází na *ej*, čím se od sloves dvoukmenných nejlépe rozeznávají (*váleti* má *válej*, ale *hořeti* má *hoř*);
3. osoba množ. čísla má *ejt*; *sdzejt*, *rozumějt* atd.

3. U dvoukmenných

- končí se přítomný kmen na *i* (*hledi* 3. osoba mn. čís. místo *hledijí*), infinitivní na *ě*: *hleděti*;
- imperativ jest krátký, a 3. osoba množ. čísla má pouhé *t*.
- i zde dvouslabičné infinitivy se dlouží, stkvíti se, ale příčestí *stkvě-l*.

§. 44.

Čtvrtá třída.

1. Slovesa této třídy jsou jednokmenná; kmen vychází na *i*: *činiti*, *čintiš* místo *čini-ješ*.

2. V příčestí trpném zaměňuje se *d* do *z* (*saditi*, *sazen*), *t* do *c* (*chytiti*, *chycen*), *s* do *š* (*nositi*, *nošen*), *z* do *ž* (*ka-ziti*, *kažen*), *st* do *ſt* (*pustiti*, *puštěn*), *sl* do *ſl* (*mysliti*, *myšlen*).

3. I zde dlouží se dvouslabičné infinitivy: *ctiti*, ale příčestí *cti-li*.

§. 45.

Pátá třída.

- Slovesa této třídy rozpadají na tři druhy.
- První druh jsou slovesa s jedním kmehem *nav-a*: *vola-ti*, *volám* místo *vola-ja*.

3. Druhý druh jsou slovesa dvoùkmenná: infinitivní kmen na *a*, přítomný na *i*; toto i však předchozí svou souhlásku zmékálo, k níž pak přistupují koncovky, jako u první formy. Ku př. *česa-ti*, *češu* (kmen *češ* místo *česi*).

4. Třetí druh jsou též slovesa dvoùkmenná, jichž infinitivní kmen končí se na *a*, přítomný pak na *r*, *l*, *v* a má koncovky formy první. Ku př. *brá-ti*, *ber-u*; *rvá-ti*, *rv-u*; *stlá-ti*, *stel-u*.

5. Izde dvouslabičné infinitivy se dlouží: *rvá-ti*, ale *rv-a-l*.

6. V přícestí trpném dlouží se kmenové *a*: volán, česán, zván.

§. 46. *Bezesponové třída*

1. Slovesa této třídy jsou dvoùkmenná, infinitivní kmen končí se na *ova*, přítomný na *u*: *milova-ti*, *milu-ju*.

2. V přítomném čase vkládá se mezi kmen a koncovku *j*: *milu-j-u*.

3. V přícestí trpném dlouží se kmenové *a*: *milováu*.

§. 47.

Bezesponové časování.

1. a) *dám* dle formy páté se skláni,

b) přechodník přítomný má vedle *daje* i *dada*, *da-douc*, *dadouce*.

2. a) *Vím* a *jím* přivěšuje na *jí* a *ví* koncovky přítomného času; 3. osoba množ. čísla má *vědět* a *jedět*.

b) infinitivní kmen u *vím* zní *vědět*, ku př. *věděl*, u *jím* zní *jedět*, ku př. *jed-l*; infinitivy znějí pravidelně dle zákonů u první třídy uvedených *jistit* místo *jediti*.

3. a) *Být* tvoří od tří kmeneù své formy;

b) od kmene *by*: infinitiv *bý-ti* (dlouhý co dvouslabičný); přícestí *bý-l*, přechodník minulý *by-v*; spojovací zpùsob *bý-ch*.

c) od kmene *bud* budoucí čas, imperativ a přechodník: *bud-u*, *bud-me*, *bud-a*.

d) od kmene jes přítomný čas a přechodník; tento kmen však čistě je zachován jen ve formě jes-t; v ostatních osobách zní js; js-me, js-ou, js-a.

§. 48.

Skloňování fopsané:

1. Minulý čas opisuje se přítomným časem slovesa být, a činným příčestím: volal jsem.

2. Dávnominulý čas opisuje se minulým příčestím a k tomu byl jsem: byl jsem volal.

3. Budoucí čas opisuje se infinitivem a k tomu budu: budu volat.

4. Spojovací způsob složen z činného příčestí, a bych atd.: volal bych.

5. Střední rod přibírá k slovesu zvratné zájmeno se: země se to čí.

6. a) Trpný rod opisuje se buď pomocí zvratného se, ku př. lidé se volají ku práci, ve smyslu: lidé jsou voláni, nebo lidé jsou voláni.

b) aneb pomocí trpného příčestí a patřičnou formou slovesa být: jsem volán, budu volán atd.

(Příklad úplného sklonění časoslova viz na konci.)

§. 49.

b) Poměr příslovkový.

Srovnej „napomínat“ a „napomínati bratra, upřímně;“ „volati“ a „volati o pomoc, úsilně, zoufale, záhy“; „pečovati“, a „pečovati o blaho obce“ atd.

Výrok může být blíže určen, a to stává se doplnky a neb určením místa, času, jakosti, příčiny atd.

Doplnky.

§. 50.

Dobrá věc dobré místo nalezá. Jazyk moudrých ozdobuje umění. Oheň spaluje dříví, Boj se Boha! Láska všecka provinění přikrývá. Zbraslav byl bohatý na zlato, stříbro a dobytek. Pane, chrán mne!

Učí se jazykům cizím. Jest chudým nápomocen. Nejpodobnější jest mysl naše zrcadlu aneb oku. Srdcím Bohu oddaným vše lehko a snadno. Kristus nebyl prorokem, starým podobným. Strach se smrti rovná. Musíš zvykatí práci. Pouhý nehřich jen peklu ujde žhoucímu. — Neuvidím přítel svých. Povolání svého pílen byl. Budmež vděčni toho dobrodiní. Sami se jedni druhých štítili. Toho se mysl lidská dovtípiti nemůže. Nabyla velikého umění.

Svět na svědectví vlastního svědomí nedbá. Pobožně se na Boží ochranu spouštějí. Střídmost olahůdky pokrmu nestojí. —

Nepohrdej blížním svým. — Bylo mu to k slávě. Přidal se k němu. Při všech svých statcích je nešťastný. Smiluj se nad ubohými!

Doplňky se vyjadřují podstatnými jmény aneb zájmeny, stojícími v některém z pěti nepřímých pádův buď s předložkami neb bez předložek. —

Je-li předmět vyznačen podstatným jmenem s předložkou, bývá těžce k rozzeznání pod určení přeslovkových (místa, času a t. d.). Třeba zde pozor míti, zdali část věty, o kterou právě jde, doplňuje skutečně pojem činnosti čili nic. V první případnosti jest i skutečným předmětem. I přívlastky bývají takto doplňovány na př. Viděli jsme stodoly plné obilí.

Po některých časoslovech stojí dva předměty, a často místo druhého buď jmeno přídavné (někdy od přestupovacího způsobu odvozené) buď infinitiv, na př. Někoho šťastným učiniti. Nouze naučila Dalibora housti. Mistr nalezl tovaryše pracující.

Každé předmětné časoslovo potřebuje doplňku, což znamená tolik, jako: časoslovo řídí jistý pád.

Akkusativ řídí: časoslova přechodná a příčinná: milovati, honiti a j. v., některých užívá se vždy s určitým předmětem: dáti pozor, počátek a konec vzít, kosti složiti; z nepřechodných jen: boleti, svrběti, zábsti. Místo akkusativu stává někdy genitiv: dej mi chleba (část celosti). — Přídavná (s předložkou na): úrodný, hojný, krásný, pěkný, libý, silný, šťastný, pamětliv, hněviv, laskav.

Akkusativ s předložkami řídí a sice s *na*: dbati, hledati, mrzeti se, spolehati a spustiti se, zapomenouti;

s o: pokusiti se, přijíti, státi, starati se, pečovati, zavovati se a t. d. —

s v: doufati, věřiti;

s za: prositi za něco.

Úkol. Utvořte 20 vět, kdeby slova zde uvedená stála ve výroku. —

Dativ řídí: věřiti, učiti se, chtiti, těšiti a radovati se, rozuměti, smáti se, diviti se, zvyknouti, přivyknoti, připadobiti, připodobniti, přivětšti, ubájiti, zabrániti, diviti se, klaněti se, odporovati, odolati, nepřisvědčiti, dáti, dopustiti, říkati, — křiv, podoben, nápomocen, povolný, práv, příhodný, prospěšný, rád, zvyklý, libý, milý, milostivý, příjemný, přiznivý, věrný, vzácný, pomocný, platný, užitečný, nebezpečný, odporný, protivný, škodný č. škodlivý, možný, snadný, lehký, známý, zvyklý, schopný, způsobný, a j. v.

Úkol. Napište 20 vět, v nichž by uvedená slova byla výroky.

Genitiv řídí: držeti se, hájiti se, odříci se, odvážiti se, hanbiti se, styděti se, chopiti se, chytiti se, opovážiti se, požádati se, spustiti se, varovati se, setříti, týkat se, utíti, zmocniti se, najistti se, napisti se, nabýti, nadstti se, a j. v. Dále: časoslova bázeň vyslovující, a mnohá ze složených s obzádkou báti se, děsiti se, hroziti se, ostýchati, strachovati se; dotekati se a j. v. — oučasten, blízký, citelný, daleký, hadem, chtivý, milovný, mocen, pilen, pln, poslušen, prázen, prostříbrný, schopen, syt, tajný, vděčný, žádostiv.

Úkol. Použíte shora udaných slov za výroky vět.

Lokal s předložkami *s*, *na*, *v*, *po* řídí: bažiti, dychtiti, tonžiti, kochati se, přestati, přemýšleti, rozjímati.

Úkol. Tvořte věty se slovy těmito ve výroku.

Dva accusativy řídí: státi. Co vás stála ta kniha? Aby spasen učinil svět; nalezl jej vesela. Mimo to stává acensativ osoby a accusativ věci s o aneb *za*, aneb accusativ osoby s *od* a accusativ věci po slovech: prositi, žádati; Žádati otce za odpuštění. Žádati od Hospodina děšť. Podobná rozmanitost vazby panuje i u slov: ptati se aneb tázati se; na př. ptati se učitele něco, na něco, po něčem.

Časoslov, ježto v němčině dva accusativy řídí, následně užíváme:

1. Místo accusativu věci řídí dativ pád: učiti, vyučiti, přiučiti; a accusativ osoby zastupuje se u zvratných na př. Vyučovati mládež cestám Božím; učiti se něčemu.

2. S časoslovou vyslovujícími, čím se kdo neb co činí, jmeneje, stává, nechává a t. d. užívá se místo genitivu, accusativu neb instrumentalu na př. Bázeň Boží počátkem moudrosti se nazývá. Věrou jenom svět se nebem stává.

Pozn. 4. Odchylky od pravidla zvláště u starých spisovatelů se pozorují (viz v čítance články ze staré doby literatury).

Akkusativ osoby a genitiv věci řídí: chrániti, zbaviti, sprostřiti, osvoboditi, viniti, obviňovati, připraviti, na př. Zbav nás zlého. Dativ osoby a accusativ věci řídí: dáti, kvapiti, obětovati, odpustiti, oznamiti, raditi, slíbiti, svěřiti, věřiti a j. v., na př. Pravda jen zlým lidem oči kalí. — Na místo accusativu stojí genitiv u časoslov: býti, chtiti a j. v. složení s u — z — při, od a t. d. na př. Přibývá jim zboží věčných. Zachtělo se vám kratochvíle.

V krátkých výpovědích se někdy i po přechodných časoslovech doplněk vynechává: Ctnost zdobí, upřímnost se líbí, svornost sílí.

Skloňování jmen podstatných.

§. 51.

Skloňujíce jméno podstatné pozorujem zároveň rod, číslo, pády, jakož i rozdíl mezi živými a neživými (to platí namnoze i o přídavném, zájmennu, číslovce a příčestí).

Rod jest trojí; mužský, ženský a střední, a poznává se u jmen podstatných na koncovních hláskách.

Vycházejí pak podstatná jména:

rodů	mužského	ženského	středního
na	1) h, ch, k, r, n, d, t; 2) obojetné souhlásky: b, f, p, l, m, s, v, z; 3) úzké souhlásky: c, č, j, ř, š, ť, ž.	1) s, 2) e (ě), 3) obojetné souhlásky, 4) úzké souhlásky: ſ, ð, ť, ž atd.	f o e (ě)

Výmínečně jsou A. mužská: 1. na a: sluha, vévoda, vladyska, Žižka a j. v. 2. od časoslov odvozená na e: rádce, soudce.

B. Ženská na ſ: paní, švadlí, divisi, konskripcí a j. v. Vůbec končívají nejvíce mužská na souhlásku a střední na samohlásku.

Úkol. Vypište podstatná jmena článku ... podle rodu ve sloupci.

Máme ale také i jména podstatná, jichž se pouze v množném čísle užívá (na y, e, a).

Na y zakončená náleží rodu mužskému (gen. m. čísla u) a ženskému; ona na e jsou ale ženská a na a ukončená počítají se v obor středních: slévky, pudy, hody, dítky — dvéře, jesle, housle — kamna, játra.

Jsou též jména podstatná, ježto slouží pro osobu mužskou i ženskou zároveň: dítě, sirotek, vnouče, nemluvně, smíšek, chot. U některých mění se koncovka a tím i rod: velryb, velryb-a, břich, břicho, tetiva, tetivo.

§. 52.

Dle rodu máme trojí hlavní sklonění jmen: mužské, střední a ženské.

1. Skloňování jmen mužských.

Zde sluší nejen na východy, ale i životnost a neživotnost ohled bráti, a dle toho měli bychom pro mužská jména vlastně 4 vzory, a sice: holub a dub s tvrdými souhláskami na konci, a muž a meč ukončená na měkké souhlásky.

Vzory: holub a dub.

N.	G.	D.	A.
J. č.	holuba, dub,	holubu, (ovi), dubu,	holuba dub,
M. č.	holubi (ové), duby,	holubů (úv), dubů (úv), duby! holubi! (ové)	holubům, dubům, dubech, holubech,
V.	holube! dube!	holubu (ě) dubu (ě)	holubem. dubem.
L.			
I.			

Tak se skloňují:

1. Jmena na tvrdou a na obojetnou souhlásku zakončená, z nichž jen některá dle 3. aneb 4. vzoru se sklánějí: vítěz, loket a j. v.

2. Jmena na *a* avšak jen v čísle množném: sluh a, vévod a.

3. Jen v množném čísle užívaná na *y*: vousy, spodky, dále ve m. č. užívaná jména zemí, měst, vesnic.

Zvláštnosti jednotlivých pádů.*)

Jednotné číslo.

Genitiv. Mnohá neživotná přijímají *α*: 1. Jména dní, měsíců a míst (nejsou-li rodová) a některá jiná vůbec známá, zvláště s předložkami: pondělek, pondělk-a; únor-a, Kra-

*) Na výminky tyto jen krátce poukazujeme, necht ale učitel při čtení bedlivě žáky na ně upozorňuje.

kov-a (Most a Písek jsou vyjmuty), do kostel-a, dobytk-a a j. v.
2. Některá mají buď *u* neb *u*, duch — hrom, jazyk, rok a.j. v.
3. Mnohá mají *e*: kámen, ječmen, řemen, hřeben, kořen, kmen, plamen atd. 4. Dlouhá samohláska se krátí i v ostatních pádech: práh — prahu, chléb — chleba, sníh — sněhu, Bůh — Boha; však Pána Boha. Pán stojí-li samo, podrží dlouhé *a*: v titulatuře krátí *a*, vyjímaje pána Boha; Krista pána; císaře pána; knížeče pána.

Dativ. Vždy *u* mají: Bůh, duch, pán; z ostatních obyčejně jen ta, jež přívlastkem jsou určena: mému synu, a vlastní, když se „svatý“ jsou spojena; jinak přidává se *ovi*: Píseň k svatému Václavu; dal jsem rozkaz Pavlovi.

Akkusativ. Ze staré formy zachovalo se: Pro Bůh, m. Boha.

Vokativ má *e*; *r* mění se v *ř*: Petře! však cizí: doktore. Po *h*, *ch*, *k* klademe *u*: vrahу, sedláku, ptáku i synu; však Bože, duše, člověče ano i Jene.

Lokal. Životná mají *u* i *ovi*: panu — pánovi, Janu — Janovi. Neživotná přibírají *e*, *ě*: v lese, na světě, v klášteře, v kostele; některá ale také *u*, t. jména měsíců a jiná zvláštně odtažená: na břehu, v smíchu, v lednu, v bludu, v smyslu; leč když tvrdé souhlásky se zněkčí následuje *e*: v kožiše, v roce.

Rozeznávej dále: O sv. Janu (osoba) a „o sv. Janě“ (slavnost); mluví o svém úřadě (světnice), o úřadu (úřado-vání) a j. v.

Množné číslo.

Nominativ. 1. Před *i* rozlišují se hrdebnice: voják-ci, 2. *é* dostávají jmena národů na *-an*, dále jmena odvozená od časoslov na *el* a jiná na *d*: Říman-é, učitel-é, soused-é. Jmena na *án* mají *i*: Mahomedán-i, *i* ale bratr-ří. *Ove* užívá se u jednoslabičních a jiných na *ek*; dále přidává se koncovky té i neživým jmenům, a někdy i pro odstranění nemilých skupení: syn-ové, synk-ové, předk-ové m. předci. Číň rozdíl: manželové a manželé. Neživotná mají *y*. Místo *i* mají *y* a *e*, kde se neživotná věc označuje: dřevěné kozly, berany, tři krále (svátek).

U výroků: do těch čas, od těch čas a do kořen č. kořán zachoval se starý G. roven N. jednotnému. Rovněž u jmen místních, jež jen v čísle množném jsou užívána: Dolany, Citoliby atd.

Lokal. Před *tch* děje se změžďování hrdelnic: po ročích, *ách* užívá se někde místo *tch* u neživých v řeči obecné, ano i někdy v spisovné, aby se neoblíbené skupeniny zamezily: svazkách m. svaz-cích. Po *n*, *d*, *t* jest *e* pravidlem, zvlášt u jmen druhových a jmen národů; po *r* ale jen u neživých: slov-ech, kod-ech; Slovan-ech; dar-ech (v brat-řích).

Instrumentalu *ami* m. *my* užívá se tenkráte, když chceme větší srozumitelností docílit ve větách, v nichž se více pádů takových setká: Trhal nehty zubami m. zuby.

Nepravidelně se skloňují:

1. Člověk, v množném čísle lidé, dle vzoru „kost“.
2. Bratr má v množ. čísle: bratři (dle holub pravidelně) a bratří (dle znamení).
3. Host má v množ. č. hosté; ostatní dle vzoru kost.
4. Rok v m. č. léta dle slovo.

Vzory: muž a meč.

N.	G.	D.	A.	V.
Jedn. č. muž, meč,	muže, meče,	muži, meči,	muže, meči,	muži, meči,

L.	I.
muži, meči,	mužem. mečem.

Množ. č. muži (ové), meče (ové),	mužům, mečům,	muže, meče,	muži, meče,
mužích, mečích,		muži. meči.	

Dle toho vzoru skloňujeme:

1. Jména měkkými souhláskami zavřená: *c*, *č*, *š*, *z*, *ž*, *j*, *d*, *f*, *ň*, *ř*, *l*.
2. Všecka na *ce*: soudce; a slovo, rukojmě.

Zvláštnosti jednotlivých pádů.

Jednotné číslo.

Nominativ. Dlouhé *e* v děšť krátí se v ostatních pádech.

Pro blahožvuk *e* se ve všech pádech při víceslabičných jmenech vynechává; při jednoslabičných se zase vkládá: chlapce — ševece.

Dativ. Jména na *ce* přijímají raději *i*: odpůrc-i.

Akkusativ. Starodávný Ak. rovný N. u neživých, zachoval se u: sednouti na kůň, jít za muž (u Slováků).

Vokativ *e* m. i klademe u jmen na *ec* a některých na *ie*: chlapč-e, biřič-e, bez proměny *e* v *é*, ale u slov na *ce*: škůdce, soudce.

Množné číslo.

Nominativ. Životná mají *i* neb *ové*: muži, otcové. Jména na *ce* a jednoslabičná přibírají *ové*: soudcové, králové mají slovesná na *tel* a slovo *host*: učitel-é, —ové; host-é. Neživotným vlastní *e*, *ě* nacházíme u životních: krále (v kartách), koně.

Genitiv. Starý G. rovný N. jednotnému zachoval se u: loket, střevíc, tisíc a peněz, dále u jmen měst a jiných v množném čísle užívaných: Pardubic, vánoc, hromnic, (v I. hromnic-emi, letnic-emi).

Instrumentální *mi* m. i jen u nepravidelných jest běžné.

Nepravidelně se skloňují:

1. Den má v D. a L. jednotném dni i dnu s předložkou *ve dne*. Množné číslo: dni-ové; dní, dnů; dnům; dni, dny; dnech; dni — dny — dněmi. Složeného týden užívá se trojako: 1. skloňuje se zájmeno i jméno podstatné; 2. tý zůstává bez proměny a den se skloňuje; 3. používá se ku sklonení jména den ve všech pádech oboujeho čísla genitivní koncovky: týho; tý hodnů atd.

2. Peníz ve smyslu Gelb, ne Gelbstück skloňuje se jen v množném čísle takto: peníze, peněz, penězům, peníze, v penězích, penězi.

3. Přítel má množné číslo: N. A. přátelé, G. přáteli, I. přáteli.

4. Kůň N. mn. koně, -i, -ové; druhé pády spravují se pravidelně aneb dle znamení.

5. Kněz. D. jed. knězi, V. —e. V množném čísle má kněží aneb kněží a skloňuje se buď ostatně pravidelně aneb dle znamení.

6. Rukojmě má v Instr. —mi, v ostatních pádech jako jmena na ce.

7. Host skl. se v mnž. čísle dle „kost.“

Skloňování jmen ženských.

Vzor: ryba.

Jednotné číslo.

N.	G.	D.	A.	V.	L.	I.
ryba,	ryby,	rybě,	rybu,	rybo!	rybě,	rybou.

Množné číslo.

N.	G.	D.	A.	V.	L.	I.
ryby,	ryb,	rybám,	ryby,	ryby,	rybách,	rybami.

Tak se skloňují předně: Všecka ženská jména na *a*: brada; 2. množná na *y*, dudy, krajky, máry, otruby, u nichž se některé odchylky dějí; 3. jmena mužských osob na *a*: vévodka, sluha v č. j. Jmena rodu a důstojnosti: králová, kupcová dle přídavných; však královna dle ryba. Sem patří jmena zemí a míst v č. mnž. Čechy, Kateřinky a j.

Zvláštnosti jednotlivých pádů a nepravidelnosti.

J. č.: D. a L. mění před e hrdelnice v sykavky: ruka — ruce, moucha — mouše. Mužská jména na *a* mají nyní v Dat. a Lokalu jednot. *ovi*, místo bývalého ě (e), vévodovi; než dobře učiníme, budeme-li tuto starou koncovku obnovovat, a říkat vládyce, vévodě, hrdině atd. V. bývá s N. stejný v řeči obecné: pane Veverka! Avšak i ve spisovném jazyku máme vokativy kmotra, teta, holka.

Největší počet dvouslabičných krátkých dlouhou kmenovou samohlásku v Instrum. jednotném, a v množ. čísle v Gen. Dat. Localu a Instrum., a sice:

a do *a* brána, branou, bran atd.

i do *i* síla, silou, sil atd.

i také do *ě* víra, věrou,

díra, děrou, děr,

ou do *u* moucha, much,

trouba, trub.

M. č. Některá mají v N. východ středních: dráha, játra, jikra, luka, muka.

Deska má disky.

V Gen. se odvrhuje koncovka Nominativu *a*, a k výli vy slovení někdy *e* se vkládá: barev, hitev, jehel, knížek, lišek; však palm, desk, hvězd, cest . . .

Nepravidelná:

Dcera D. a L. dceři od starého dcí; ostatní pády dle ryba.

Vzor: kost a daň.

Jedn. číslo.

N.	G.	D.	A.	V.	L.	I.
kost,	kosti,	kosti,	kost,	kosti!	kosti,	kostí
daň,	daně;	dani;	daň,	dani!	dani,	daní.

Množné číslo.

N.	G.	D.	A.	V.	L.	I.
kosti,	kostí,	kostem,	kosti,	kosti!	kostech,	kostmi
daně,	daní,	daním,	daně,	daně!	daních,	daněmi.

Podlé *daň* a *kost* skloňují se mnohá žns. jmena zakončená měkkou nebo střední souhláskou. Která k u vzoru *daň* nebo *kost* patří, poznáváme jen z užívání. Dle *daň* jsou na př. klec, obec, chatrč, med, pfě, chvoj, kolej, krůpěj; slavík, hůl, postel; kázeň, píseň; sběř, tvář, zvěř; peleš, labuť, čtvrt, poušt, kov, kotev, konev, pánev, haluz, mládež, stráž atd. — Podlé *kost* sklonějí se: moc, noc, otep, pec, věc, louč, řeč, seč, čeleď, chut, nit, bolest, čest, hrst, kořist, milost, mysl, ocel, pláň, zeleň, myš, obuv, kolomaz, rez, lež, rez a místní: Kouřim, Chrudim, Příbram, Boleslav, Čáslav a j. v.

Dlouhé samohlásky se krátí: hůl, hole, sůl, soli.

Mnohá v I. e odvrhují: krve, o'ce, kázně, písne, vsi, vši, lži. Tak i v ostatních pádech kromě N. a V. č. j.

L. Jmena na *t* vycházející mívají ráda *ech*, kostech, bolestech, chutěch, nitech; ostatní mají *ich*. I. vychází na *mi*; však pro snadnější vyslovení *e* se vkládá: daněmi, lázněmi, myšemi (myšimi).

Neprav. Má t. n. máti N. a V., ostatní pády j. č. s přímnožkou *er* dle daň. G. máteře, D. -eři, Akk. máter; L. -eři, I. -eři. Muž. Matky dle ryba. — Net jako máti.

Vzor: země.

Jednotné číslo.

N. G. D. A. V. L. I.

země, země, zemi, zemi, země, zemi, zemi.

Množné číslo.

země, zemí, zemím, země, země, zemích, zeměmi.

Dle tohoto vzoru se skloňují:

1. ženská jména na *e* neb *ě* (druhy *a*) s předcházející měkkou neb střední souhláskou: šíje, svíce, bouře, záře, skrýše, homole, košile, neděle, krmě, výně, koupě a cizí: addice, divise, kvitance;

2. jména v množném čísle užívaná na *e* neb *ě*: dvěře, jesle, housle, hrábě, chřípě, konopě, pomýje, okuje, saze, šle;

3. jména míst na *ice*: Domažlice, Litoměřice;

4. jména svátků: vánoce, hromnice, velikonoce, letnice.

Zvláštnosti pádů a nepravidelnosti.

V G. množ. jména na *le*, *ce*, odvrhují *e*: košil, neděl, škatul, lavic, při čemž dlouhá samohláska se krátí: chvíl, mil, lžic, svic.

V D. a L. chybět se mluví houslem, ulicem; slýchá se i dveřům.

V I. *e* se časem vypouštívá: dveřmi, nedělní.

1. Jména ž. na *i*: paní, Máří... skloňují se dle stř. vzoru znamení, kromě I. č. j. paní.

2. Jména míst, jména svátků mají v D. sklonění mužské: Domažlice, Litoměřice -ům, -i, vánoce, hromnice, velikonoce, letnice -ům.

Skloňování jmen středních.

1. Vzor : slovo.

N. V. A.	G.	D.	L.	I.
Jed. č. slovo,	slov-a,	slov-u,	slov-ě,	slov-ens.
Mn. č. slova,	slov,	slov-ům,	slov-ich,	slov-y.

Tak se skloňuje:

1. jména střední na o s předcházející tvrdou souhláškou
2. cizí na um: gymnasium, museum; 3. jména osob na o v jednot. č. vyjma D. a L. v množ. č. jdou dle holič.
5. Množná čísla rada, hora, jatka jdou dle ž. ryba.

Zvláštnosti pádů a nepravidelností.

L. po h, ch, k, r mívá raději v oku, uchu, vojsku, s proměnou souhlásky také e v oce, rouše, ve vojstě, na jaře, v peře; také ve jmennu, po ránu. Po n, d, t a po středních; v sně, v slávě; po jiných je e pravidlem. Mnž. G. povstává odvržením samohlásky Gen. čísla jedn., přičemž dlouhá samohláska se krátívá: ja der, let, podobně v D. L. a I. řim, chybně am městám, kamnám L. řek, po širokých dch: vojskách, bedrách, také: kamnách střevách, nosidlách.

2. Vzor : pole.

N. V. A.	G.	D.	L.	I.
Jed. č. pole,	pol-e,	pol-i,	pol-i,	pol-em.
Mn. č. pol-e,	pol-i,	pol-im,	pol-ich,	pol-i.

Dle pole jdou stř. na e: moře, lože, Labe, nebe, vejce, ohniště.

Sem patří i životná jmena na e, ě; v mnž. č.: plíce a mužská: soudce, vůdce.

Zvláštnosti a nepravidelnosti.

Jména na me vkládají mezi kmén a koncovku ve všech pádech, vyjma A. a V. jednot. en; mají pak v Gen. e, v Dat. a Lokalu i, tedy semene, semení. V množném čísle sklo-

ňují se dle slovo. V obyčejné řeči vycházejí na —meno: símě — semeno; sem en-e, sem-en a t. d. Jsou to: témě, vémě, písmě, břímě.

Nebe má v mnž. čísle nebesa a skloní se dle slovo.

3. Vzor: holoubě.

Jednotné číslo.

N. A. V.	G.	D.	L.	I.
holoubě,	holoub-ěte,	holoub-ěti,	holoub-ěti,	holoub-ětem.

Mnž. číslo.

N. A. V.	G.	D.	L.	I.
holoub-ata,	holoub-at,	holoub-atum,	holoub-atách,	holoub-aty.

Dle toho jdou jména bytostí mladých živých: hřibě, kuře.

Zároveň se jmeny na -mě má vzor ten živých středních jmen v jed. čísle stejné přípony se vzorem předešlým, v množném ale se vzorem „slovo;“ však liší se od vzoru těch vložkou *et* v jedn. a *at* v množ. čísle. I neživá některá přijímají v obecné řeči *et* a *at*: koště-koštěte; pouze poupe.

Zvláštnosti a nepravidelnosti.

Dítě v mnž. č. má děti (dle kostě). Kníže a hrabě jsou středního i mužského rodu. Vejce má v Gen. množ. vajec.

IV. Sklonění: znamení.

N. A. V.	G.	D.	L.	I.
J. č. znamení,	znamení,	znamení,	znamení,	znamením.
M. č. znamení,	znamení,	znaménim,	znameních,	znameními.

Zvláštnosti.

Sem náleží všecka střední jmena na *i*; z mužských pak září, krejčí, sudí, bohatství, množství, bytí, volání, pondělí, poslední; a jmena: Jiří, Jiljí, Brikcí, když přídavné svatý před nimi stojí (jiná jdou dle jmen přídavných).

I ženská některá sem patří: paní, biblí, pradít atd., kromě jedn. č. nepravidelná v mn. čísle: bratří, kněží a koní, a ženská z latinského *tis* neb *is* mají v I. jednotce dvojná čísla:

Zbytky dvojněho čísla:

Dvojně číslo zachovalo se ze staré češtiny u některých slov, dvojité části těla lidského značících: oko, ucha, noha, ruka, koleno, rameno, rty, prsa.

Skloňuj se následně:

N.A.V.	G.	D.	L.	I.
oči,	očí,	očím,	očich,	očima,
uši,	uší,	uším,	ušich,	ušima,
ruce,	rukou,	rukoum,	rukou,	rukama,
nohy (noze),	nohou,	nohoum,	nohou,	nohama.

Rty a prsa považují se za množné (N.A.V.), v titulku mají rtou, prsou; tak i od kolena, ramena, kolene, ramonou; v ostatních pádech raději užívá se tvar čísla množného: rtům, ramenům místo: rtoum, ramenoum, jež nejsou ani množné ani dvojně.

Sto má v N. A. a V.: stě.

Dvojněho užívá se v básničkách i po sprosttu při všechny jmenech: pláštěma, ženama a t. d. Rozeznávej oka a oči, ucha a uši; ruky a ruce; rodiče (od rodič) a rodičové. Oči a uši jsou v čísle dvojném rodu ženského: věrné oči.

§. 53.

Skloňování jmen míst a zemí na *ice* a *y*.

Jména míst a zemí na *ice* pocházejí buď od osob a tehdy od věci na př. Litoměřice od Litoměří, Olešnice od olše. Ona jsou množná a skloňují se jako jména mužská s měkkým východem (novější se odchylují někdy v B. a Z. pádu); tato ale náleží do oboru jmen jednotných a skloňují se dle „zemině“.

N. A. V. Litoměřice		Lužice
G. Litoměřic		Lužice
D. Litoměřicům		Lužici
L. Litoměřicích		Lužici
I. Litoměřici		Lužici.

Jména na *y* jsou množná a buď rodu mužského neb ženského:

A. N. V. Prusy	Benátky
G. Prus.	Benátek
D. Prus-um	Benátk-ám
L. Prus-ech	Benátk-ách
I. Prus-y	Benátk-ami.

Pozn. Pozoruj skloňování vlastních jmen u jednotlivých sklonění.

§. 54.

Skloňování cizích jmen.

Toto děje se následně:

1. Tvary, které čeština ze slov cizích dle vlastních zákonů utvořila, skloňuje dle svého způsobu: mramor, oltář, barva, Paříž a. p. v.

2. K cizím kménům čistým připojují se přípony české, a to zvláště u jmen na: *es*, *us*, *e*, *o*: Krist-a, Klemens-Klementa, Aristoteles-Aristotela, Göthe-a.

Pozn. Jména zemí na *en* na př. Sachsen mají v češtině *y* co nominativ mn.: Sasy; jména pak na: ingen, hofen, hausen, kirchen, loben, wegen odhadují *en* a skloňují se pravidelně: Nördlingen-Nördling(k)-u,-e m; Nordhausen-Nordhaus-u a t. d. U některých přidávají se koncovky pádův k hotovému již nominativu, a to nejvíce u klassických jmen na *is* a *os*: Felix-Felix-a; Minos-a; Bürgер-a, Hirsch-e. Často užívá se druhého i třetího způsobu zároveň: satan-a; satanáš-e. Matěj-e; Matějáš-e. Někdy se ani neskloňují aneb užívá se jich s pády cizími, na př. podle řeky Tigris; modla bohyně Veneris.

§. 55.

Skloňování zájmen osobních.

N.	A.	G.	D.	L.	I.
Já	mne,	mě	mně,	mi	mně
Ty	tebe,	tě	tobě,	ti	tobě
	sebe,	se	sobě,	si	sobě

N.	A.	G.	D.	L.	I.
My	nás	nám	nás	námi	
Vy	vás	vám	vás	vámi.	

U s e užíváme v množném čísle tvarů jednotných.

N.	A.	G.	D.	L.	I.
on	jej,	jeho (ho)	jemu (mu)	něm	jím
ono	je	jeho (ho)	jemu (mu)	něm	jím
ona	ji	jí (její)	jí	ní	jí
oni	je	jich	jím	nich	jimi
ona	je	jich	jím	nich	jimi
ony	je	jich	jím	nich	jimi.

Zvratných zájmen se užívá místo doplňku ve větách, když jest jistý předmět podmětem a doplňkem zároveň: na př.

Já se namáhám (mích)	Já si škodím
Ty se namáháš (dich)	Ty si škodíš
on-o-a se namáhá (fid)	a t. d.
my s e namáháme (unes)	
vy se namáháte (ruč)	On za sebe pracoval.
oni, y, a se namáhají (fid)	Není s sebou spokojen.

Delších tvarů se užívá: a) na počátku vět: m n e chceš káratí? b) po předložkách: v s e b e spoléhati; c) tam, kde se k zájmenu (zvratnému) přívlastek vztahuje: Pomoz mn ě neštastnému! Nepřímé pády zájmena *on* mění své počáteční *j* do *ž*, jsou-li předložkami řízeny: od n ě h o, s n ě m; ale od jeho bratra, poněvadž *od* zde nikoliv jeho neřídi, nýbrž bratra.

§. 56.

Skloňování tázacích zájmen:

kdo, co, ký, čí, který?

N.	A.	G.	D.	L.	I.
Kdo	koho	koho	komu	kom	kým
Co	co	čeho	čemu	čem	čím.

Tak skloňují se i složeniny: nikdo, někdo, ledakdo, něco, lecos atd.; ostatní částky zůstávají nesklonné:

Ký a který skloňují se dle pravý, čí dle boží.

§. 57.

Skloňování zájmen obecných:

některý, nějaký, každý, žádný, někdo, kdokoli, cokoli.
Některé z nich jsou i číslovkami.

První se skloňují jako určitá jmena přídavná a druhá
jako tázací zájmena tím způsobem, že přidané části ne-
koli neskloněny zůstávají.

Příslovkové určení.

§. 58.

Všady Bůh vládne. Shůry mu dáno odpuštění. Štědrý
daleko dojde. Ráno slunce vychází, a večer zapadá. Růže
libě voní. Zhoubný zrácce mluví sladce. Kráčel veselé
k domovu. Šel zarmoucen domů. Běhával jelen po horách,
po vlasti poskakoval. Bůh dá, i v okénko podá. Ctnost ne-
lehá na peci. Před věky stálo v Čechách mnoho hradů.
Vladislav činil císaři Fridrichovi při obležení Mediolánu ve-
liké služby. Žádný bez práce nejí koláče. Poklonou hlavy
se též pozdravuje. Jindřicha Korutanského na království
volili. Umřel hladem. Časem štěstí samo do rukou leze.
O maličkost se mnozí hádají. Most pražský jest zdél 862
loket. Pán Bůh se nemění jako my.

Každý děj udává se v jistém prostoru, času a způ-
sobu, ano i za jistou příčinou. Části věty, jež okol-
nosti tyto vyjadřují, nazýváme přívlastková určení
místa, času, jakosti a příčiny, určující je příslov-
kami, pády podstatného jména bud čistými aneb s předlož-
kami spojenými.

Pozn. I přívlastky bývají podobně určeny; na př. Přá-
telé právě věrní nebývají snadno k nalezení.

Úkol. Napište věty s určením přívlastkovým.

Úkol. Vypište z článku . . . všecka určení přívlastková
a uzejte čím se vyznačují.

§. 59.

Řízení předložek.

Každá předložka žádá, aby sklonné části řeči, jež s ní jsou spojeny, v jistém pádu stály, což jmenujeme řízením.

Akkusativ řídí: mimo (v obecné mluvě genitiv) o, b, pro, přes a skrze.

Dativ: k, proti, naproti, vzdor (navzdor).

Genitiv: bez, do, dle, podlé, krom, kromě, od, okolo, u, z, ze.

Lokal: při.

Předložky dva pády řídící: Akkusativ a Lokal: o, v, pro, na.

Akkusativ a Instrumental: mezi, nad, pod, před.

Předložky tři pády řídící: Genitiv, Akkusativ a Instrumental: s, za.

Příklady: Praha leží v srdeci Čech, na řece Vltavě v dolině u prostřed mezi dvěma vrchy: Petřinem a Žižkovem. O něco dbati a o něčem mluviti; v šaty se obléci a v lese choditi; po celý den po horách choditi; jíti na čas do ciziny, choditi na sousedově poli; mezi lidi jíti a mezi nimi choditi, vznéstí se nad něj a vznášeti se nad ním; jíti pod most a pod mostem býti; postaviti se před soudce a býti před soudcem; spadl se stromu a nebyl sto s přítelem dále jíti; postaviti se za strom a státi za stromem ; za ruku pojiti ; za panování jeho atd.

§. 60.

Též předložky lze k označení více poměrů užiti :

Do: do Prahy, do neděle, do šesti set, až do kolena, do roka (během roku), až do krve (být zbit), od konce do konce, jen do toho! do zbraně! do čerta! hoditi se do něčeho, do smíchu, do tance, co tobě do toho? vojsko do Italie (proti) sebrati, stížnost do někoho míti, do hory (na) vézti, do hradu utéci (v), vzítí si něco do hlavy, s chutí do toho! to se mi do něho líbí, míti do sebe pěkné vlastnosti atd.

Dlc: Činiti něco dle (podlé) libosti, dle opravy (pro), dle práva, zákona atd.

Bez: Býti bez něčeho, šest bez čtyr jsou dvě, bez hlavy, bez povýku, bez mála. Bylo tam devět osob bez dětí (nepočítaje). Vášně o nás bez nás povstávají (mimo). Bez toho ztratíš třetinu a t. d.

K, ke (ku): Jítí k půlnoci, k zpovědi, ke stolu, od domu k domu. Dáti se k tomu vrchu (v tu stranu), k sobě se dáti, vzáti si něco k srdeci, k místu jítí (dařiti se) k něčemu býti, k poctivosti povstatí (k úctě zbudován býti), k užasnutí velebné (náramně); býti k smrti (na smrt) nemocen, býti k mysli (podle), k vůli; ku podobenství. K pouhé zmínce o smrti se děsí. K tomu ke všemu se hněvá. Vojáku ke dvěma tisícům zde bylo (skoro). K masu chléb jísti atd.

Krom (kromě): Krom Jeho (Boha) jiného není (mimo, leč). Krom toho i jiné domy mají. Všechn lid krom osm (osmi) zhynul (vyjma). Býti krom nebezpečenství. Krom žeby pracoval a t. d.

Mimo: Mimo jítí (okolo, podle), pustiti něco mimo dobu. Dunaj mimo město teče. Mimo mne jiného Boha míti nebudeš. Mimo vůle, naděje, očekávání a t. d. se přihoditi.

Mezi: Mezi lidi jítí, mezi čtyřmi stěnami, mezi námi, mezi čtyřma očima; míti někoho mezi sebou. Měli jsme pěkné povětrí, mezi tím (mitunter) trochu poprchavalo. Mezi tím přípravy učiňte atd.

Nad: Nad hlavou, nad městem, nad řekou atd. Správce nad městem, statkem. Nad svítáním, večerem. Nad někým panovati, nad svými hříchy vdychati. Bůh jest nad všelikou vrchnost. Nad míru, nad hlas (povýšeným hl.) Nad to nic není. Jest nad jiné učený. V domě nemohou býti všickni hospodáři, nadto (tím méně) v obci páni atd.

Na: Jítí na vrch, na skálu, na zatracení, na soud; padati na mysl, na paměť; na háček věsiti; na vidličku napíchnouti, na ulici běžeti, na někoho se pustiti, pomstu na někoho volati, na jaro atd. Mrzeti, hněvati, dlužiti se na někoho, na svědomí, na čest. Dal jim na rozžehnání políbení. Na důkaz, na znamení; na své kopyto dělati, šat na léto,

sklenice až na dno prázdná, na rok, měsíc, den, chvíli; tabule na deset osob; rok na to (druhý). Na jednu ránu dub nepadne. Slepý na obě oči, nemocen na zimnici. Sto liber vejde na centnéř. Na vlaský způsob, na darmo, na památku, býti na lovu, cestě, právu, na hoře, dole; tráviti čas na pláči, dost na tom, na nit zavěsití, na sobě míti. Co chceš na mně? Řemeslníci mají na slušnosti dělati (podlé). Nemíti na času; na pravdě spočívati atd.

Naproti: naproti jítí, působiti, jednatí, bydleti. Kdo vyhledává jest snažný, naproti kdo nic nedbá, malatný jest.

Od: Oddělil světlo od temnosti. Od sebe chtíti, jítí; od jinud, od někud, tři sáhy od sebe; vzítí od někoho něco. To když od sebe promluvil. Činili od sebe, což spravedlivého jest. Znám jej od vidění. Prsten od zlata. Los jest větší od koně. Sám od sebe nebude. Zmizeti od očí atd.

Okolo: Jíti okolo, okolo města. Štěstí námi okolo točí a hrá. Jest okolo šedesáti let stár. Okolo čeho práci máš?

O: Nit o prst ovíti; o to se vzítí, o řeku (u řeky), o tři roky (za); pokusiti se, jednatí o něco; o něco přijíti, hráti, příti se; míti o něco víc; bajka o lišce; nádoba o dvou nohách, o berli choditi, o vánocích atd.

Ob: Ob dům, ob stav. Táhli proti sobě ob řeku. Vzali příměří ob noc. Ob den, měsíc, rok (alle zwei).

Po: Po domácku, vězeti v dluzích až po uši; činiti zlé po dnes. Listy posíal po synu svém. Radost se rozléhá po vší zemi. Po zahradě, po domích choditi; po pořádku, po třídě, po hlavě. Jest po něm. Choditi po másle atd., jeden po druhém jítí, po někom něco dělati, dědití; první po králi. Po jeho straně lid hynul. Písčí jde po notě; jítí po hlasu, poznati po péří; po mém odchodu. Po oučinku zlá rada. Nic po něm není. Bráti po lžíci atd.

Před: Před námi, před časy, dveřmi atd., před mořem (dießseitſe), před mýma očima; před někým smekati, hájiti jej před nepřitelem, míti právo před někým, cestu před se bráti atd.

Při: Při řece, domě (vedle); při sobě; při dvoře živu býti, při někom býti, při rozumu, zdraví, při západu a t. d. býti, při věci povážiti atd.

Pro: Pro někoho plakati, pro doktora jíti. Daleko pro výmluvu nepůjdeš.

Přes: Strmiti přes věž, střechu atd. Hoditi, jíti přes něco, plášt přes se vzít, přes hlavu bit býti, přes šňůru, čáru tesati, (mezi, za), přes mřízu, přes příliš, přes počet, přes sto tolarů; přes to přec, přes noc, dvakrát přes den, přes den (co třetí den), přes rok, přes všecko, přes pytel mlíti a t. d.

Proti: Býti proti někomu, stavěti se proti, pomoc proti hladu. Jako zrno písku, tak jest tisíc let proti dnům věčným. Propuštěn býti proti zástavě a t. d.

c. Přívlastkový poměr.

§. 61.

Srovnej „dům“ a „vysoký dům“, „nejvyšší dům,“ dále: „syn“, „můj syn“, „můj nejstarší syn.“

Přívlastky určují rozličné předměty tak jako příslovková určení děj.

§. 62.

Dílo kvapné není platné. Dobré slovo jídá koláče. Pošetilé kvapení má v zápetí želení.*). Hlad je nejlepší kuchař.

Na tvrdý špalek tvrdý klín. Šest dní má člověk pracovati. Tvůj otec se již uzdravil, můj ale ještě jest churav. František První byl první císař Rakouský. Přemysl Otakar II., král český, padl u Marcheku. Věřím v Boha, stvořitele nebe i země. Zástup lidí hrnul se k městu. Bydliště divochů jest bez ochrany. Lev jest králem zvířat. Vyšším a moudrým osobám hled se zafibití ctností, nižším zdvořilostí. Jelen krásný má

*) Rozeznej: zdravý člověk, zdravý pokrm, účinek; smutní lidé, smutná zpráva; veselá mysl, veselé dni; po-
hodlný sluha, pohodlný byt atd.

parohama hustý les prorážel. Oči jako nebe jasné. Pán nosí boty s ostruhami, chudý s palci. Obyvatelé Pražští (m. Prahy). Druhý den po sv. Františku jest k odchodu ustanoven. Most z kamene jest stálý. Naděje na pokoj obveselila jej.

Přívlastek jest buď souřadný aneb podřadný, podle toho, srovnává-li se v pádu s jmenem určeným čili nic. Přívlastkem souřadným bývá: určité jmeno přídavné, zájmeno, číslovka a přčestí, ano i jmeno podstatné, jež se s určeným slovem v čísle, rodu a pádu srovnávají. Za přívlastek podřadný slouží: podstatné jméno v genitivu aneb s předložkou.

Úkol. Napište 16 vět; deset s přívlastkem souřadným a deset s přívlastkem podřadným.

§. 63.

Skloňování jmen přídavných.

a. Určitá.

I. Vzor: pravý.

N.	A.	G.	D.	L.	I.
J. č. m. pravý	-ého	-ého	-ému	-ém	-ým
ž. pravá	-ou	-é	-é	-é	-ou
stř. pravé	-é	-ého	-ému	-ém	-ým,
M. č. m. praví	-é	-ých	-ým	-ých	-ými
ž. pravé	-é	-ých	-ým	—	—
stř. pravá	-á	—	—	—	—

Tak se skloňují a) přídavná na *ý*, *d*, *é*; b) vlastní jmena osob a míst: Kopecký, c) jmena úřadů a t. d. ponocný, kupcová a jiné více.

2. Vzor: Boží (pro všecky rody).

N.	A.	G.	D.	L.	I.
J. č. Boží	-ího	-ího	-ímu	-ím	-ím,
M. č. -í	-í	-ích	-ím	-ích	-ími,

Sem patří: a) přídavná na *í*: denní; b) jmena podstatná ve tvaru přídavných: kočí, výběrčí; c) jiná, nejsou-li opatřena přívlastkem: sudi, Jiří (ale „nejvyššího sudi“ dle znamení).

b. Neurčitá.

Těch užívá se ve výroku. Za starodávna se skloňovala zároveň s přisvojovacími jako podstatná; novější čeština zachovaly se jen následní tvary:

Jednotné číslo.

1 4
vesel-a-o; vesela (pro neživ. v e s e l)-u-o.

Množné číslo.

1 4
veseli, neživá vesely-y-a; vesely-y-a.

I třetího pádu jednotného čísla užívá se pro všechny tři rody obou čísel, nejvíce po nelze: na př. nám nelze být zdrávu. Totéž platí o časoslovech v příčestí trpném: je posilněn, vidím jej posilněna, nelze být posilněnu; příčestí činné má jen 1. pád: mluvil, -a, -o, -i, -y, -a.

Pozn. Tvaru posledního jsou i některá podstatná jmena mužská, jichž se ale ve všech pádech užívá, na př. šmejkal, šidil.

c) Přídavná přisvojovací.

Tato zachovala více pádův původního sklonění.

	1	4	2	3	6	7
J. č. m.	synův	-ova	-ova,	-ovu	-ově	-ým
ž.	-ova,	-u,	-y	-ě	-ě	-ou
stř.	-o,	-o,	-a	-u	-ě	-ým
M. č. m.	-i (y),	-y,	-ých	-ým	-ých	-ými
ž.	-y	-y	{ ve všech třech rodech.			
stř.	-a	-a				

Pozn. Podtržené tvary shodují se s určitými.

Úkol. Vypište z článku ... přídavná a udejte, dle kterého vzoru se skloňují.

§. 64.

Stupňování jmen přídavných.

Vlastnosti připisují se předmětům bud u ~~významu~~ ne
nižším stupni. Původní forma slove jinak první stupně
(positiv), slabý; pěkný.

Od toho tvoří se druhý stupeň koncovkami ~~ne~~ -ejši, před nimiž se tvrdé souhlásky změkčují: (- h, ch, v z, š, č; a tak i z v ž) slabší, pěknější, druhý dražší; moudrý, moudřejší. Nejvíce ulívá se po ~~ne~~ b, m, p, v, n, t; dále po l, s, z a j. v. ~~ne~~ přivádějí se ku kmenům na d, h, ch, končícím: chudý-ši; ky, eký, ský, odvrhuje se před ši: těžký — těžší. Někdy mají též čí: hezčí, lehčí, měkčí, tenčí, trpčí a t. U mnohých krátí se kmenová samohláska, jako: euzký užší, blý — bělejší; u svatý přehlasuje se a do světější.

Třetí stupeň (superlativ) tvoří se od druhého přidáním slůvka nej: nejdražší, nejslabší.

Nepravidelně se stupňují:

dlouhý — delší, malý — menší,

dobrý — lepší, veliký — větší, a j. v.

V druhém a třetím stupni skloňují se dle vzoru „Bože“

§. 65.

Skloňování číslovek.

a) Základní. Jeden se skloňuje dle ~~ten~~ jednoho a t. d. Dva a oba užívá se v dvojném čísle:

M.

Stř. Ž.

N. A. dva (á) oba (obá) dvě, obě

čí. L. dvou, obou

D. I. dvěma, oběma } pro všecky tři rody

Tři (i) a čtyři (i) skloňují se dle „kost“.

1	4	2	3	6	7
tři (i)	—	-i	-em	-ech	-em
čtyři (i)	—	čtyř	-em	-ech	-ni

Pozn. Dvá, obá, tří, čtyří stojí jen v Nom. živých; pro ženský a střední užívá se též místo čtyři formy čtyry, která i v ostatních pádech r místo ř podrží.

Od pět až devět a devadesát mají jen dva východy:

nominativní

1. 4. 5: šest, 2. 6. 8. 7.: šesti.

První východ mají co statná jména v N. A. V.: pět hodin; ve všech ostatních pádech užívá se druhého východu: od šesti lidí.

Pozoruj proměnu e do ī v 2. východě u devět, deset; devíti, desíti; u ostatních užívá se obého (e i ī); od desíti jsou složená; na čet a čet přijímají v 1. 4. 5. p. často e. Místo dvacet jeden atd. užívá se též dvacemecítma, devětmecítma, jež jsou nesklonné. Ostatní: sto, tisíc, million skloňují se dle podst. jmen stejného východu: sto dle slovo, v dvojném čísle 1. 4. 5. pádu má stě: tisíc dle meč.

b) Řadové. Tyto náleží tvarem svým do oboru jmen přídavných určitých a skloňují se dle vzorů jejich: první, třetí, tisící a t. d. dle Boží: ostatní dle pravý: Od čtvrtý započato užívá se po nesklonnému půl v množ. a střd. rodě starého genitivu na a a dativu na u na př. půl šesta zlatého.

Takové spojení slov následně lze skloňovat:

m. stř. 1. 4. 5. 2. 7. půl čtvrtá krejcaru; 3. 6. půl čtvrtu krejcaru; ž. 7. pád: půl čtvrtou librou; ostatní půl čtvrté libry. — Stojí-li půl v 1. 4. a neb 7. pádu, řídí genitiv čísla i věci; jinak se spravuje pád věci dle výroku a půl s číslovkou na způsob přídavného jmena před ním: Půl šesta čtvrtce obilí tam leželo; s půl devát a zlatým odešli; z půl sta ovcí si vybrali. To platí i tenkrát, když se půl s určitými tvary číslovek užívá: o půl desáté hodině přijda.

c) Druhové. Jeden-a-o shoduje se v sklonění se základním, má ale jiný smysl: s jedněmi hráli, s druhými zpívali. Ostatních následně se užívá:

a) dvojí, obojí, trojí, dle „Boží“ (dvůj, otrůj, obůj v muž. r.) dvoje, troje, oboje v žen. r. atd. slouží místo dvojí, obojí, trojí;

b) ostatní jsou na erý dle „pravý“: šesterý.

c) Stažené dvé, obé, tré podle pravé, a hromadná užívaná čtvero, šestero atd. podle slovo, vyjma 7. pád: čtvermi, všecka pojí se s druhým pádem: dvé sester,

čtveří koní atd. — Dvě, obé, tré, klademe obyčejně, ne
nemůžeme aneb nechceme přirozeného rodu určit: na
obé dětí.

d) Násobné. Skloňují se dle „pravý“ a „Boží“
jednoduchý, stonásobní atd.

e) Obecné. Ty náleží tvarom svým nejvíce do obou
jmén přídavných určitých i neurčitých: každý, mnoho
málo, mnoho, koliko (kolik) atd.

Druhých užívá se:

a) co podstatných ve všech pádech: bez mála byl b
vyhořel (málo, po málu atd.);

b) se statnými jmény jako čísel: pět, osm; mnoho stroj
(viz st. 38 B.). I co příslovce objevují se některá: do těch

Všechn, všecek, všeckn od ves mají ve skloňování
velkou podobnost se zájmeny on, ona, ono.

Jednotné číslo.

	1	4	5	2	3	6	7
r. m.	všechn	—	—	všeho	všemu	všem	všem
r. ž.	všechny	—	-a	vší	vší	vší	vší
r. stř.	-o	-o	-o	všeho	všemu	všem	všem

Množné číslo.

m.	-ni	-ny	-i	všech	všem	všech	všem
ž.	všechny	-ny	-y	pro	všecky	rody	
stř.	-na	—	na				

Všecky se skloňují podle „pravý“, ale 4. pád vždy
veškeren -a -o.

f) Opětovací jsou nesklonné.

Ostatní v I. oddílu naznačené skloňují se podle toho
jak jsou složeny aneb utvořeny, na př. pětak.

S. 66.

Skloňování zájmen, za přívlastky sloužících.

a) **přisvojovací:** Můj, tvůj, svůj skloňují se takto:

Jednotné číslo.

1	5	4	2	3	6	7
m. můj	mého(můj)	mého	mém	mém	mým	
stř. mé(moje)	mé(moje)	—	—	—	—	
ž. má(moje)	mou(moji)	mé(mojí)	mé(mojí)	mé	mou(mojsí).	

Množné číslo.

m. moji(mí)	mé(moje)	mých	mým	mých	mými	
stř. má(moje)	má(moje)	—	—	—	—	
ž. mé(moje)	mé(moje)	—	—	—	—	

Náš, váš mají stejné sklonění s: on, ona, ono: náš, naš-e-ho, naš-em-u atd. Z Genitivu jednotn. čísla ženského rodu vytvořilo se zvláštní přidavné jméno „její“, jež se sklání dle břozí. V ženském rodu užívá se ozávorkovaných tvarů místo: žena, chot atd. na př. b y l j s e m s m o j í n a p r o c h á z c e . — Čiň rozdíl: má s v e péro (vlastní), má jeho péro (3. osoby m. st.), máme s v e jméni (vlastní), máme n a š e jmění (i jiní oudové rodiny atd.);

b) **ukazovací;** skloňují se následně: Ten, ta, to; důraznější o n e n , ona, ono jako jeden-a-o; týž, táž, též jako pravý s připojením důrazného ž neb že; s á m -a -o ; v N. a A. obou čísel dle „had, žena, slovo“: v ostatních pádech dle „pravý“. — K důraznějšímu tento, a t. d. přidává se to ve všech pádech; a u zájmen: týž, táž, též přidává se pro větší důraz ten, ta, to: tentýž, tatáž atd. a oba díly se sklánějí.

U s á m -a -o užiti lze též určitého východu (zvláště u živých) na př. byl samé bláto, samá voda a t. d. V muž. rodu lze též říci: uvidím jej sama i samého.

Zájmena vztážná (viz složené věty) následně se skloňují: a) který, ký, dle „pravý“, b) jenž, jež jako zájmena on, ona, ono s připojením ž na konci: jenž, jehož, jemuž, atd.;

c) kdo a co viz §. 44.

Zájmen vztážných an, ana, ano užívá se tam, kdeby se rozložiti mohly v a on, a ona a t. d. Přívěsky s, si, ž, tež, t kladou se obyčejně pro větší důraz: k de s, c o s i, pročež, nikdát atd.

Otažky z nauky o jednoduché větě zvlášt.

1. Co jsou poměry věty a jaké rozeznáváme?
2. Z jakých částí sestává věta rozvinutá?
3. K čemu slouží
 - a) doplňky,
 - b) určení,
 - c) přívlastky?
4. Které části věty vyjadřujeme podstatným jmenem s předložkou? Které v genitivu podstatného jména atd.

§. 67.

Cvičení v rozbirání rozvinutých vět.

Kristus syn Boží umřel za nás na kříži.

Jednoduchá rozvinutá věta úsudková v přirozeném slovosledu,

Základní poměr: Kristus umřel.

Příslovkový poměr: umřel za nás na kříži.

Přívlastkový poměr: syn Boží.

Kristus — podmět;

syn Boží — přístavek s přívlastkem;

umřel — výrok;

za nás — předmět ve 4. pádu;

na kříži — určení jakosti.

Úkol. Na ten způsob rozeberete následní věty.

§. 68.

V správné řeči sluší přísně šetřiti i následního: 1. důrazu řečnického, 2. důrazu slovního a 3. přízvuku.

Důraz řečnický záleží nejen v pronášení slov, ale i celých vět hlasem povýšeným, jak toho logická důležitost myšlenek žádá, aby se poměr protivy, výminky atd. náležitě označily.

Vůbec spočívá důraz řečnický vždy na hlavním pojmu věty, kterým podle okolnosti každá část býtí může:

Svatá církev katolická jest neomylná.

Chtěce důraz řečnický náležitě klásti, sluší v smyslu čteného aneb přednášeného dříve vniknouti, pojmu a myslénky, hlavní od vedlejších přísně rozeznati. Obyčejně mají důraz slova aneb věty protivost, výminečnost provolání, rozkaz, otázku atd. vyjadřující.

Důraz slovní pronáší se hlasem povýšeným u důležitějších částí věty; t. j. v základním poměru stojí ve výroku; v ostatních poměrech platí pravidlo, že má určovací slovo s malými výminkami více důrazu než určené (vyjma přídavné jméno). Strom kvete. Bůh pomáhá každému pilnému. Slunce osvěcuje zemi. Požehnání otcovu staví dětem domy.

Vyslovení slabiky povýšeným hlasem slove přízvuk. V českém jazyku spočívá přízvuk vždy na první slabice slova, a jen jednoslabičné předložky, vyjma dle, táhnou přízvuk ze slov jimi řízených na sebe: *pokoj*, *na zahradě*, *do města*, *dle práva* atd.

III.

Složená věta zvlášť.

§. 69.

Strom nesmí vláhy míti nazbyt; neboť přílišná mokrost kořen hnojí ano zkázu přivodí. I nám dal Bůh ramena; nech je tedy každý vynaloží. — Bůh ví, co myslíme. Proti své krvi bojuje, kdo své vlasti nemiluje.

Složená věta může dvojím způsobem povstat: 1. k samostatné větě přidá se jiná též samostatná, ale obsahu spřízněného, aby celek tvořily; 2. některá část jednoduché věty promění se ve vedlejší větu. Dle toho dělí se složené věty na souřadné a podřadné.

Úkol. "Vypište souřadné a podřadné věty článku

§. 70.

Souřadné věty.

Nepomlouvej blížnho; nebo utrhačné slovo velkou jest ranou duši. Život náš krátký jest, užijme ho tedy moudře. Jeden jazyk dal ti Bůh, dvě uši; proto slyšet víc než mluvit sluší. Při mně bezbožných skutků nevidíš; podlé čeho mne tedy za bezbožného máš?

a) První věta obsahuje důvod, příčinu druhé, jež následek, účinek značí. Příčinné nebo, proto, spojky jsou: tedy, následovně a j. v.

Úkol. Tvořte souřadné věty, užívajíce s hora uvedených spojek.

Poznamenání. Druhá věta může se zvratně na první vztahovati, byť i následek její neobsahujíc, na př. Jsi nyní silen, a to přičísti můžeš obezřetnému životu svému.

Jazyk moudrých ozdobuje umění, ale ústa bláznův vylevají bláznovství. Každý hřich přestane, samé lakomství toliko vždy mladne a roste.

b) Jedna věta stojí protidruhé. Odpovídající spojky jsou: ale, než, však, proti tomu, mezi tím, předce, sice ale, aneb, však; nicméně, však, aneb, ale, anebo, aneb — aneb, buď — buď, čili, sic, jináč.

Úkol. Použijte těchto spojek ve větách složených.

Od ukrutnosti nepřátel země velmi byla zhubena, i množí také kostelové zkažení byli. Svět se mění (,) a my v něm. Tu mne hlava bolela, tu zas noha brněla. Sám sobě hude, sám sobě i vesel bude. Dítky uctivě se mějte k rodičům svým, a trpělivě snášejte slabosti jejich.

c) Dvě věty stojí vedlé sebe beze všeho vztahu, příčiny, protivity atd. na prosto jsouce sloučené.

Spojky slučovačí jsou: a, i, ba i, ano i, nejen aneb netoliko — než i, nýbrž i; kromě toho, potom, a sice, totiž; i — i, ani — ani, jak — tak i, nejen aneb netoliko — ale i, dílem — dílem; již — již, už — už, tu — tu, předně — dále — konečně, poprvé — podruhé a j. v.

Úkol. Utvořte deset vět souřadných se spojkami slučovacími.

Orel orla plodí, sova sovu rodí. Smrt rovně měří, bez peněz každému věří. Neplesej, daleko ještě do večera. Z černá lesa vystupuje skála, na skálu vystúpi silný Záboj. Lačný i těsto sní, nouze ke všemu připudí.

Souřadné spojky někdy se i vynechávají; takové věty jmenujeme pak asyndetickými.

§. 71.

Věty podřadné.

Bohabojný nemusí se lidí báti. Kdo bohabojný jest, nemusí se lidí báti. Koperník jest vynálezcem nynější soustavy sluneční. Koperník to jest, jenž nynější soustavu sluneční vynalezl. Snadno blázniti bez rozumu. Snadno blázniti, když rozumu není. Stůj, noho! posvátná místa všude. Stůj, noho! posvátná místa jsou, kdékoli kráčíš. Přišel k nám při východu slunce. Přišel k nám, když slunce vycházelo. Měkký chleb kapsu vyjídá. Chléb, který měkký jest, kapsu vyjídá.

V souvěti může býti patero vedlejších vět, tak jako ve větě rozvinuté patero částí rozeznáváme; a sice: věty podmětové, výrokové, doplnkové čili předmětové, příslovkové a přívlastkové, podlé toho, z které části věty povstaly. K spojování vět vedlejších s hlavními užívá se spojek podřadných, vztažných zájmen, ano i příslovek.

Úkol. Vypište z článku vedlejší věty, udávajíce zároveň i druh.

1. Věty podmětné.

§. 72.

Kdo chce žít, musí sítí. Kdo chce psa bítí, snadno hůl najde. Není hoden slouti člověkem, kdo obyčej nád rozum chválí. Kdo neseje, ten nevěje. Kteří v boj vešli, zahynuli. Cožkoli časem vzejde, časem i zapadne. Kdo jiného otírá, sám sebe černívá. Komu třeba uhlí, hledej v popeli. Ne vše pravdā, co se pěkně mluví. Nedbá, komu slunce svítí, na měsíček. Že věčnost jest, těší spravedlivého. Není nám známo, kdy a kde umřeme.

Věta podmětová zastupuje podmět věty hlavní, který buď docela chybí, aneb zájmenem jest označen. Spojky vět tohoto druhu jsou: kdo, kdokoli, co, cokoli (ve všech přádech), který, žádný, kdy, kde, jak, že atd.

Úkol. Napište 10 vět podřadných s větami podmětovými.

2. Věty předmětné.

§. 73.

Koho pán Bůh miluje, toho tresce, bičuje. Co sám sobě uděláš, za to peněz nevydáš. Co dobrého jest, toho se držte. Kdo po cizím nesahá, tomu pán Bůh pomáhá. Čeho nemáš, tím se nechlub. Co oči vidí, o tom mohou ústa mluviti.

Věty předmětné zastupují předmět hlavní věty. Připojení děje se těmiže spojkami, jako u podmětných vět. Dokládací věty nalezi sem též.

Podmětné a předmětné věty zovou se též podstatnými (proč?).

3. Věty výrokové.

§. 74.

Největší marnotratci času jsou ospalci. Největší marnotratci času jsou, kteří jej spaním a snem dlouhým maří. Ať jest to co chce. Každý bud tím, čím může. Co jsem psal, to jsem psal.

Věty toho druhu zřídka se naskytují, a zastupují výrok věty hlavní.

4. Věty příslovkové (adverbiální).

§. 75.

Vedlejší věty odpovídají vedlejším částкам věty rozvinuté.

Příslovkové věty prostoru (místa):

Kde zima, drž plášt. Kde není protivníka, tu není chyby. Ví, odkud vítr věje. Kde bázeň, tu i Bůh. Kde hřešníků mnoho, těžce kárat koho.

Příslovky místa co spojky: kde, kam, kudy aneb kady, odkud, pokud, kamkoli, odkudkoli atd.

Úkol. Napište věty obsahující uvedené spojky.

Příslovkové věty času:

Svět potud stojí, dokud se počet vyvolených nedoplň.
Když mi pán Bůh dobročeší, nedbám na zločečení lidstva.
Když slepý slepého vodí, oba v jámu spadnou. Všemohoucí!
rozletnou se světě sbory, jak jen prstem zakýváš. Adam a
Eva hned, jak styořeni byli, choditi a mluviti uměli. Ne-
chval hodnū, až z nich půjdeš.

Hlavní a vedlejší věty mohou k sobě státi v poměru
současnosti aneb ne; v poslední případnosti vyjadřuje věta
vedlejší bud předčasnost aneb nástupnost. Spojky: kdy, když, dokud aneb pokud, co, jak, ledva, sotva —
až, dříve — než, prvé — než, spíše — než a až.

Úkol. Napište věty se spojkami udanými.

Příslovkové věty jakosti:

Mluv tak, aby se ti rozumělo (účinek). Hodiny, dni a
léta ubíhají, aniž že toho pozorujem. Jak si usteleš, tak lehneš.
Mnohý člověk tak lpí při hrubém tělesenství a tak není
schopen duchovních radostí, že by nebe nenalezl v nebi.

Němým tvorům, které tobě dáám ku živnosti a ku po-
máhání, neukládej nikdy více dsla, nežli pokud stačí jejich
sila. (Porovnání.)

Spojky: než, nežli, nežby; než aby; tak — jak, neb
jako; taký — jaký, tolík — kolik neb co: kolik — tolík,
tak — jak by neb jakoby; tak — že; tak — až; tak velký,
tak mnoho, tolík — že neb aby; co — to, čím — tím atd.

Příslovkové věty přičinnosti:

Duše bez těla nic nemůže, protože mysl všecku látku od
smyslu běže. Ryby nemají hlasu, jelikož jim chybí plíce. Pomoz
muži, pomoz v hoři, ať blad děti neumoří. Duše naše, poněvadž
od Boha jest v nás vdechnuta, k Bohu zase patří a pa-
triti má. Hledejte pravé soudce, aby vydali pravé soudy.
Pracuj v mládí, aby v stáří blad trpěti nemusel.

Člověk proto pracuje, aby měl čím živ býti. Mnohý činí
dobře, jen aby odměny došel. (úmysl).

Úkol. Vyhledejte v čítance 20 vět přičinných.

Vlastního se bojí člověk stínu, máli na svědomí těžou
nu. Jestliže kdo na jednom mluvení Božím nepřestává,
na druhém nebude dbát. Má-li člověk člověkem býti, učiti
se musí.

Možnou příčinu (rozeznaj od skutečné) nazýváme výmin-
kou. Výminečné věty. Tyto jsou tvarem svým velmi
odobny příslovkovým větám času: Když železo žhavé, kuj!

Poznáváme je i dle toho, že i někdy ve tvaru rozkazu
objevit se mohou; na př. Nehraj, neprohráš; místo: Ne-
pudeš-li hrát, neprohráš.

Třebas teplé slze z očí leji, předc plesám v hlubinách
juše. Jakkoli jsem kříčel, předce mne nepropustili. By mi
práli sto hodin, já se už nevzbudím.

Věty připouštěcí obsahují důvod, proti skutečnosti
věty hlavní. I tyto přijímají rády tvar vět rozkazovacích:
At se blýská, at hrom bije, spravedlivý tiše žije.
Zacházej s bezbožnými jak kdo chce, v nebezpečenství vcházej.
Spojky vět přičinných: proto, protože, tímže, poněvadž,
k tomu nebo proto, aby-li, jest-li, jestliže, pakli, kdyby, ač,
ačkoli, kamkoli, kdekolik, jakkoli, byť, kdyby, třebas, nech,
nechaf a t. d. (I čistý rozkazovací způsob zastupuje místo
spojek.)

Úkol. Napište složené věty, používaje s hora uvedených
spojeck.

Úkol. Vypište z článku věty příslovkové.

5. Přivlastkové věty.

§. 76.

Pes, který nejvíce štěká, nejméně kouše. Mnohé věci,
jichž sobě svět vysoce váží, nic nejsou. Divně Bůh své věrné,
kteří se naň cele spouštějí, opatrovati umí. Boj se pomsty,
jež by na tě padla. Varuj se pilně všech vrahů, kteří nás
jen rozvoditi chtějí. Běda kohoutu, na kterého jestřába pou-
štějí. Měrou, kterou kdo měří, bude mu měreno. U pro-
středu može byl dům nádherný, čeho ještě žádný neviděl.
Řídký jest člověk ve světě, aby nepřítele neměl.

Přívlastkové věty zastupují přívlastky a vztahují se vždy na podstatné jméno. Slova k spojování těchto s větami hlavními sloužící jsou: který-á-é; jenž, jež, buď samy neb s předložkami; kde, kam, aby (místo který), co, atd.

Úkol. Napište příklady s přívlastkovými větami, v nichž se vztazná zájmena ve všech pádech vyskytuje.

Při mně bezbožných skutků nevidíš; podlé čeho mne tedy za bezbožného máš (proto mne za bezbožného držetí nemáš). Že u mne bezbožných skutků nevidíš, nemáš mne za bezbožného míti. Každý má se pilně hněvu stříci, aby žádnému nebyl těžek proti pravdě. Každý má se pilně hněvu stříci; neboť bývá jím mnohem těžek proti pravdě. Nikdy nesudme jiných; neboť máme sami dosti na sobě co souditi, Nikdy nesudme jiných, protože máme sami na sobě co souditi. Bratr naříkal na bolení hlavy, což mne starost působilo. Bratr naříkal na bolení hlavy; a to působilo mi starost.

Má-li myšlenka ve tvaru hlavní neb vedlejší věty pronešena býti, záleží na úsudku mluvícího. Myšlenku důležitější vkládáme do tvaru hlavní věty a naopak.

Při písemních pracích sluší k tomu důležitý obrátili zřetel. Zvláště se třeba chrániti přilišného nahromadění vět vedlejších, čímž nejasnost u vyjádření vzniká.

(Cvičení v přetvořování vět při čtení.)

Skrácené věty vedlejší.

Složíce lež, mluvte pravdu jeden každý s blížním svým. Voják strachem pojatý utekl. Bořivoj víru křesťanskou přijav, stavěl v Čechách chrámy. Příteli! kterak jsi sem vešel, nemaje roucha svatebního?

Pro docílení lepší spojitosti vět a úsečnosti u vyjádření skracují se často věty vedlejší, a sice vynecháním podmětu (často zájmena vztazná) i spojky, a změněním výroku.

Kamkoli se obrátím, všude pokrytců dosti. Zpozdilým býti znamená, jeviti nemotornost v soudnosti duše.

A. Skracování infinitivem slovesa (i pomocného).

1. Infinitivu co výroku v češtině vůbec málo užíváme, opisujíce jej pomocí a b y c h , a b y s , a b y ; ž e , o n (o n a , o n o) a proto i skracování toho druhu zřídka se děje vyjímaje tam, kde v hlavní větě stojí: nutno, potřebí, s t o b y t i ; n e m o ž n á , n e l z e atd. Na př. nelze jej překonati (abychom jej překonali). Jest s to vymalovati pěkný obraz (že pěkný obraz vymaluje).

Pozn. 1. Zde vynechává se čárka.

Pozn. 2. I v následních příkladech jsou skrácené věty vedlejší: Vidím jej psáti. (Vidím, že psí.) Učím jej plovati.

2. U vět podstatných děje se následně:

a) Vynechá se spojka že, podmět přechází do 4. pádu a výrok klade se do 7. pádu (nenf-li) s infinitivem b y t i na př. Znám tě býti přítelem umění krásného (m. znám, že jsi přítel, přítelem a t d.).

b) Vztahuje-li se výrok vedlejší věty (přídavné jméno aneb příčeství) k Dativu osoby hlavní věty, vynechá se spojka aby) a pomocné sloveso klade se do infinitivu, co zatím pozůstalý výrok připadá k Dativu co přívlastek na př. Rozkázel mi býti opatrnu (m. abych byl opatrn). Jest těžko bohatu býti.

3. (Viz skracování přechodníkem.)

B. Skracování pomocí přechodníku a příčestí.

Toto může se dítí jen u takových vět vedlejších, jež mají s hlavní větou stejný podmět, a přestupovací spůsob musí se v čísle, a pokud možná i v rodě s podmětem srovnávat na př.:

Maje (máš-li) cestu vzdálenou konati, opatř se penězi. Majíce vůdce Boha (protože měli), neměli se čeho báti. —

Pozn. O sloučených větách platí totéž, na př. hoch stoje mluvil, děvče stojíc mluvilo, ženy stojíce mluvily. Sluší zde ale pilný zřetel vzít i na poměr času jednotlivých dějů, (současnost, předčasnost a nástupnost).

a) Současnost vyjádřujem přechodníkem přítomným na př.

Motal se, kam jíti nevěda. Naplnění jsouce bázni Boží, jmenem mučedníků od sebe strkali. Nebe, dary berouc, hojnější dává. Hlásej pravdu, nedbaje podryvačů.

b) Předčasnost věty vedlejší označujem přechodníkem minulým, jestliže hlavní věta v přítomném aneb v minulém čase stojí, na př. Nevědomec učeného posouditi nemůž, nebyv nikdy učeným. Sv. apoštolé uslyševše, že v Samaří přijali víru Kristovu, poslali tam Petra a Jana, kteří na tamní věřící ruce vkládali.

c) Nástupnost vyslovujeme přechodníkem pomocných časoslov mítí a chtítí a s infinitivem časoslova (výroku věty) na př. Syn chtě otci radosť způsobiti, pilně se učil. Mojžíš, chtě práce od Boha mu uložené znknouti, nehbitým jazykem se vymluvil.

Pozn. I ve větách souřadných děje se skracování pomocí přestupovacího způsobu s tím takto rozdílem, že může sloveso kterékoli věty v přestupovací způsob uvedeno být, co zatím v podřadění jen časoslova vedlejší věty změnu takovou připouští, na př. Bádav po celý věk svůj, odkryl mnohé důležité pravdy.

Lidé byli plni strachu, potopy se veždy bojíce, sami sobě v tom nevěřice. (L. byvše p. st., potopy se báli atd.)

Matka pláčíc a žalostí sebe nečijíc, své ruce svými zuby hlodala. Vedl. Všedší ve svůj sad, jala se plakati.

Pozn. 2. Někdy i přestupovací způsob pomocných sloves se vynechává, na př. Job, zloupen všeho, trpělivě zvolal: Hospodin dal.

Vynecháním pomocného časoslova skracují se věty zvlášt přídavné (přívlastkové) mající v přísudku jméno podstatné, přídavné aneb příčestí.

Mimo pomocné sloveso vynechá se i zájmeno vztážné aneb spona, a vlastní výrok srovná se jmenem, jež vedlejší větou se blíže určuje, v čísle, pádu a obyčejně i rodem na př.

Nádenník, prací denní unavený, lehce u večer usne. Jiří Jiskra, bývalý pán z Brandejsa, udatně zvláště v Uhrách pro svého krále Ladislava bojoval. Stojí lípa na zeleném luze, (m. která jest plná) plná starožitných pamětí.

Podobně skracují se i věty se slovesem v případku, když totiž zájmeno vztažné v 1. pádu stojí, na př.

Dobrá kníha jest přítel, bezpečně po cestách osvěty vedoucí (jenž vede).

Pozn. V řeči nachází se mnoho hotových vět, hlavně se slovesy mít, být a nebo viděti v případku, jež vlastně obsahují věty skrácené, na př.

Nemám vám co povídат (m. nemám ničeho, co bych Vám povídal).

Pozn. 2. I jednoduché věty se skracují vynecháním některého členu, a to zvláště u přísloví a jiných vět eliptických, na př. Mladí ležáci, starí žebráci.

Úkol. Změňte pokud možná v článku zkrácené věty v úplné a naopak.

Postavení vět vedlejších.

§. 77.

Zdá se, že přirozenost věci žádá, aby vedlejší věty tam stály, kde slova, z nichž povstaly, místa svá měla; to platí nejvíce o větě podmětné. V souvětí stává věta vedlejší buď před hlavní, aneb u prostřed částí její aneb za ní; v první případnosti zove se věta vedlejší předvětím a hlavní věta její závětím; v druhé případnosti jmeneje se vedlejší věta mezi větím; v třetí případnosti nemá ale zvláštního jména, na př.

Což člověk rád přemítá v srdci, o tom rád mluví. Třeba opatrnu býti každému pánu, aby jej lakomství nepodtrhlo. Země, když se neore, rodí žeň bodlavou.

Pozn. Stojí-li hlavní věta mezi členy jiné věty, slove vložka, na př. Do zlých časů. — Bůh to s nebe vidí! — naše živobytí upadlo.

Souvětí, jež z předvětí a závětí záleží, slove o b vět i, perioda (v užším smyslu).

Úkol. Pozorujte vedlejší věty článku s ohledem na jich postavení; a zkuste je jinak postavit.

§. 78.

Ctnost i pouta roztrhává, v ukrutníku plodí strach, volnost otrokovi dává, krutost koří se jí v prach. Bylo těch, kteří na tom místě zbiti byli, osmnácte tisíc mužův, všecko nejsilnějších bojovníků. Kde dva, tu rada; kde víc, tu zrada. Nemá-li člověk synův, tehdy jeho bratří budou po něm dědinu mítí; pakli by i bratří neměl, dá to bratrům otce jeho; a pakli by i strýcův neměl, tehdy kdož jsou nejbližší jemu.

Spojením tří neb více vět v celek povstává mnohonásobná věta. Tato může sestávati bud ze samých hlavních vět aneb z hlavních a vedlejších zároveň. Zde sluší pozorovati:

- a) poměr hlavních vět k hlavním,
- b) vedlejších mezi sebou, a
- c) vedlejších k hlavním.

§. 79.

Každá vedlejší věta jest podřízena hlavní aneb jiné vedlejší větě.

Bůh tomu chce, aby ctiteli jeho vším obyčejem osvědčovali (a), že to v ohavnosti mají (b), co Bůh zákonem svým zameziti ráčil (c).

Vedlejší věta (a) jest podřízená hlavní větě, vedl. věta (b) vedlejší větě (a), vedlejší věta (c) ale vedlejší větě b) aneb jinak: a) stojí na prvním, b) na druhém a c) na třetím stupni podřízení. Věty vedlejší jsou ale nestejného druhu a někdy i skrácené, a proto značíme v rozboru vět mnohonásobných věty hlavní písmenem A, vedlejší neskrácené číslicemi 1, 2, 3, skrácené ale římskými I, II, III, a sice prvními podstatné, druhými přívlastkové, třetími příslovkové.

§. 80.

Vedlejší věty v souvětí jsou mezi sebou buď v pořadu podřadném aneb souřadném, buď v obojím zároveň čili nic.

Bůh každé věci způsobnost v přirození její vštípil tak, aby žádná nebyla tím, čím jest, bezděčně a násilně, ale

ráda. Lakomec se vymlouvá, že má mnoho dětí, že se bojí k starosti nouze, že nechce utrpěti ujmu atd.

Své chudiny brání, ne jako slepička svých kuřátek před luňákem, ale jako pes brání mrchy, aby jí nejedli jiní psi, ale aby ji on sám ohlodal.

Na koho pán Bůh pomstu svou uvodí, toho i přátele, v něž doufá, v největší potřebě opouštějí.

§. 81.

Pro lepší přehled částí souvětí znamenáme tuto jednotlivé věty následně:

A = hlavní věta; o = předmětná (objektivní), p = přísudková; a = příslovková (adverbiální), př. = přívlastková. Mezivěti znamenáme závorkou, skrácenou větu písmenou ve vodorovném směru přetřesenou, a stupeň podřádění číslicí přidanou. Na př.

Člověk míní, pán Bůh mění. (A, A.) Kdo chce hledati klubko, táhni po niti. (př. A.) Přemysl, jakožto muž vysoké myсли, tuto dal odpověď A, př. A.

Hoře těm, jižto práva hledají chytrostí proti pravdě. A, př.

Král, zvěděv o nebezpečenství hrozícím, poslal vojsko, aby nepříteli do města vtrhnouti nedali. A, A, a. Šel do pokoje svého tajného, kdež mnoho slzí v přílišných žalostech vylil, že ještě bolesti k bolesti musí přičiniti.

A. př.

a 2

Tak svět činí často, jako děti; do studnice, z níž se napili, házejí kamení a smetí. A, a A, př. A.

Podřadění vět vedlejších značí se takto: +) stažení pak následně: †

Uč se dokud sil máš mladých, dokud přesležitosti ku vzdělávání se ti podává. A, a + a.

Blahoslavený každý, kdož se bojí Hospodina, i chodí po cestách jeho. A, př. † př.

Ošemetník na jazyku nosí med, v srdeci kryje jed A+A.
Úkol. Vyznamenejte věty článku nadzvěným
způsobem.

§. 82.

Krátké věty lze rozšířit, když se místo výpovědi po-
všechné zvláštnosti uvedou:

Příklad učí.

Dítky na starších spatří buď dobré, buď zlé, rádi na-
podobují.

Jaro nastalo.

Slunce výš na obloze stojí, otepjujíc zemi naši u mře
větší, sníh a led roztál, povrch zemi pokrývá koberec zelený,
ptactvo veselé zpívá, a hospodář polní práce své koná.

Mladí ležáci, starí žebráci.

Kdo v mládí na pravidelnou činnost neuvyká, kdo záhy
ještě v dětinství lenivosti a pohodlí se oddává; ten v po-
zdějším věku stáří nedovede vydělati sobě chleba, a stává
se žebrákem.

Úkol. Rozšiřte následní věty:

1. Zachovej čisté svědomí.
2. Modli se.
3. Komu není rady, tomu není pomocí.
4. Na dobrém pořádku záleží všecko.
5. Ranní ptáče dále skáče.
6. Církev jest matkou naší.
7. Chval každý duch Hospodina.
8. Opatrnost matka moudrosti.

§. 83.

Spojky slouží k tomu, aby se části vět v sloučení aneb
jednotlivé věty v složení spojovaly. Co do významu máme

spojky souřadné a podřizovací (v §. 24.). O prvních byla řeč v §. 58; druhé dělí se ale zase na

spojky času: až, když, kdykoli(liv), prv (prvé) než, dříve než, jak milé, ledva (jedva, sotva), jak;

spojky porovnání: jako, než (nežli);

spojky příčiny a účelu: nebo (neboť, nebť, neb), protože, poněvadž, že, aby, když, protož, následovně, ještě (jakožto, jelikož);

spojky výminky: jestli (jestli-že) pakli, kdyby, leč, zdali (zdaliž, zdaž), pokud;

spojky protivy: ale, než, pak, však (avšak), nýbrž (alebrž), anobrž, přec, na proti tomu;

spojky připoštění: ač, (ačkoli, -v, -ivěk), jakž, nechť, sice, třeba, bud, nic méně;

spojky omezení: krom (mě), potud, pokud, sice, jinak, než, toliko, jedinč, leč, leda.

Cvičení (úkolní): Použijte spojek těch ve větách.

Otázky k opakování.

1. V jakém poměru mohou k sobě státi hlavní věty při souřadění?
2. Kterých spojek užívá se při souřadění vět?
3. Kolikero vedlejších vět máme co do významu?
4. Kterých spojek užíváme při každém jednotlivém druhu vět vedlejších?
5. U jakých vět užívá se spojky „že“?
6. Jaké změny utrpí výrok při skracování vět?
7. Které vedlejší věty stávají v 2. stupni podřadění?
8. Kdy stojí vedlejší věty v poměru podřadění?
9. Co jsou předvěty, závěty a mezivěty?

O kladení znamének rozdělovacích.

§. 84.

Znaménka rozdělovací slouží k tomu, aby se jednotlivé přestávky věty aneb slova oddělila, poukazujíce zároveň, kde má čtenář delší nebo kratší čas přestati čísti, a kde hlas změniti.

Mohli bychom je rozvrhovati na znaky přestávky a na znaménka hlasoměnná.

§. 85.

Hlavní pravidlo zde jest: dle toho, jak se při dobrém mluvení pozastavujem, kladme i znaménka.

Aby se písemní řeči poněkud vyrozumělo, postačilo by snad pouze šetření uvedeného pravidla, a málo by bylo k tomu potřebí znamének rozdělovacích; než má li se za nynější doby běžných znamének dobře užít, třeba o všech i méně důležitých promluviti.

§. 86.

Čárka (,) znamená nejkratší přestávku, a klade se:

1. v jednoduché větě k vyznačení přístavky aneb nějakého oslovení, na př.: V řím v Boha, stvořitele nebe i země.

Tobě, o Pane, čest a chválu vzdávám.

Pozn. Při krátkém přístavku se někdy ani neklade; na př. Alfred Veliký byl mocný panovník.

2. V stažených větách, aby se stejnorodé částky vět, nejsou-i spojkou spojeny, oddělily, na př. Slunce, měsíc a hvězdy jsou tělesa nebeská. Sv. František Salesius pověděl: My sami ze sebe ničeho dovesti nemůžeme, než hřešiti. — Daniel Josef Mayer z Mayeru, arcibiskup pražský, skvěl se krásou mnohých ctností, vroucí pobožnosti, hlubokou poníže-

ností, roznícenou láskou k stádu sobě svěřenému, mravů čistotou a svatosti.

3. V složených větách, a sice :

a) V souvětích mezi hlavní a vedlejší věty, mezi dvě vedlejší věty, dále pak i před a za vstávkou, na př. Kdo svůj život v ctnosti tráví, ten si vije věnec slávy. Co chceš, aby ti jiní činili, čiň ty jim. Smrť otce svého, pán Bůh mu dej slávu věčnou, mám na myslí.

b) Mezi krátké souřadění složené věty, na př. Člověk miní, Bůh však mění.

§. 87.

Středník (:) jest znakem větší přestávky nežli čárka, a klade se obyčejně :

1. Mezi delšími souřadně složenými větami, na př. Moudrý bojí i varuje se zlého; než blázen vtírá se v ně, a drzý jest. Hřich se vždy protivuje zákonům Božím; nehřešme tedy!

2. V mnohonásobně složených větách mezi jednotlivými složenými větami, na př.: Jez, co sytí; pí, co žíženhasí; nos, co tělo kryje a nebudeš mítí vydání větší než příjem.

Co vhod, to dobro; co příliš, nezdravo. — Nehaním toho, kdo svých věcí dbá; než tomu se protivím, když pro své věci obecné opouští. Neveleb se mnohými přáteli; ale měj shovění; obráti-li se štěstí, tot ukáže, mnoho-lis přátel měl.

3. V obvětí,

a) mezi předvětí a závětí, když již části těchto čárkami jsou odděleny, na př.: Zlý člověk čím lhostejněji na chyby své se dívá; čím méně výstrah užívá; tím více v nebezpečenství padá. Kdo ctnosti život svůj zasvětil, a v Boha důvěruje; kdo jen vyšším záměrům slouží, světa si nevšimaje; ten směle kráčeti může drahou života.

b) Mezi jednotlivými čártkami předvětí a závětí, jež již čárky v sobě chovají, na př.: Člověka učinil Bůh; chybu

učinil člověk: miluj tedy, co učinil Bůh, člověka; měj ale v nenávisti, co učinil člověk, tedy chybu.

§. 88.

Dvoučečka se klade:

1. Před přímou řečí, když věta předcházející na ni upozorňuje, na př.: Bůh řekl Šalamounovi: Hle, učinil jsem tobě vedle řečí tvých, a dal jsem tobě srdce moudré a rozumné, tak že žádného před tebou rovného tobě nebylo, aniž po tobě povstane. — Thales tázán jsa, co by bylo nejtěžšího, odpověděl: Poznati sebe samého.

2. Před jinými doklady; na př.:

Vedle svědectví sv. Klementa Alexandrinského mívali první věřící na svých chrámích tento nápis: Nic zlého sem nevstupuj! Slova: „Učení a cvičení dává umění,“ měla by často uvažována býti. Nejobyčejnější zvěřata domácí jsou: Kůň, kráva, ovce, pes a t. d. Nejvyšší vrchy Alp jsou: Orteles, Velký zvon, a t. d.

Název oné knihy jest: Čítanka pro I. třídu nižších škol realních.

3. Mezi předvětím a závětím vícečlenného obvětí.

§. 89.

Tečka (.) označuje nejdelší přestávky, a klade se na konci úplné věty úsudkové, budiž pak krátká aneb dlouhá, jednoduchá, složená aneb sloučená.

(Příklady viz v čítance.)

§. 90.

Znaménka přestávky (—) užíváme na konci vět, chtíce pozornost čtenářovu k něčemu obrátiti, aneb u prostřed věty, před neočekávaným obratem myšlenek, na př.: Pocestný, uzřev velikého hada, dal se na útěk. I volá za ním had: „Proč se mne bojíš? Nejssem-li hezky hladký a

pěkně barvený?“ — „Právě to mne velice straší“, odpověděl pocestný, „že tak pěkně vyhlížíš.“

Nemohl tu déle dleti,
krajinou se letmo hnal,
na kříži — ach běda! pusti
uzřel, jež tak miloval.

§. 91.

Znaménko otázky (?) stojí po přímých otázkách, nikoli ale po vedlejších větách, jež nepřímé otázky obsahují — na př.: Sv. Bernard s pláčem vzdychával: Bože můj! co učiním, když přijde soud Tvůj? Otec ptal se učitele, jestli syn jeho náležité pokroky dělá.

Pozn. Ve zprávách a událostech, o jejichž pravdivosti se pochybuje, stojí znaménko otázky v závorce (?) na př. Mluví se, že v bitvě as 6000 (?) mužů padlo. —

§. 92.

Znaménko podivení stává po větách (i jednotlivých slovích) úzkost, přání aneb zvolání, vůbec jakési pohnutí myslí vyjadřujících; dále po mezislovích, po oslovení na počátku listu. (Příklady v čitance.)

§. 93.

Jiná v spisech často užívaná znaménka jsou: a) znaménko dokládací („“) stává před a za přímou řečí; b) závorka stojí k oddělování vstavek od členů vět, v kterých stojí; c) znaménko opakovací v písních (:-:) a konečně znaménko přerušení řeči (— — —).

Cvičení: a) Učitel diktuje a žáci kladou znaménka; b) odvívodňují znaménka v článcích čítacích položená, c) povávují se věty rozmanité a znaménka dle toho se kladou.

Ku př.: *Pyrrho, král Epirotský*

Nenasycená žádost panování.

Čteme toto o Pyrrhovi králi Epirotském kterýž se zámyslně na Římany válkou nutkal ten král měl jednoho řečníka jménem Cyneas kterýž ho usiloval pěknými a lahodnými slovy namluviti jakož pak ku podivu výmluvný člověk byl aby té války zanechal a s Římany pokoj učinil protož času jednoho uhlédav svou chvíli takto s ním rozmlouval králi pane můj poněvadž Římané jak vůbec o nich ta pověst jde jsou ze všech národů nejzmužilejší a nejudatnější bojovníci a podmanili k svému panství mnohé národy jestli se nám zdaří a my nad nimi vítězství obdržíme co dále před sebe vezmeme odpověděl Pyrrhus co jiného než že i hned všecky země vlaské opanujeme opět se tázal Cyneas a když všecku Italii ve své moci mítí budeme co více učiníme potáhneme řekl král upřímo do Sicilie ten ostrov je hojný a lidný a snadno může vybojován býti protože obyvatelé v něm jsou nepokojni a sami sebou nesvorni a Cyneas dobře pravíš králi ale když Sicilie též v moci naši bude už-li aspoň budeme mítí pokoj nikoli odpověděl Pyrrhus ale ten teprv začátek bude velikých věcí nebo ještě Afriku a veliké město Karthaginské vybojovati musíme k tomu pověděl Cyneas tak tedy když podmaníš sobě tyto země potom velmi snadno Macedonia i všech řeckých zemí dosáhneš když pak to všecko vykonáš a k místu i konci podle vůle své přivedeš co potom činiti ménisš pak teprv řekl Pyrrhus budeme dobré myslí a veselí den po dni hodovati a kvasiti v pokoji seděti přátelskými rozprávkami i jinými kratochvílemi vespolek se těšiti a obveselovati a všelijaké rozkoše ploditi k tomu takto odpověděl Cyneas řka proč pak nyní o králi bez práce nechceš téhož pokoje a týchž rozkoší ani užíti ani jiným dátí a dobré veselé vůle býti nebo tento úmysl a předsevzetí mnoho tebe stane a než ty k tomu přivedeš k čemu směřuješ mnoho krve lidské proleješ a však nevíš zvedelit se tak všecko jak s ty u sebe uložil a umínil aneb dosáhneš-li toho o čež tak žádostivě usiluješ čili nic jakož pak v skutku

daleko se jinak Pyrrhovi zvedlo než se on domníval a nadál nebo ačkoli s Římany dvě bitvě veliké dosti udatně svedl a je i přemohl však takovou škodu na svém lidu vzal že vyznati musil řka jestliže se tak ještě jednou s Římany potkáme a svítězíme veta bude po nás a bez vojska domův se navrátíme ale ani do Epiru Pyrrhus se nevrátil neb v městě řeckém Argos nějaká žena svrbši naň s hůry kámen zabila ho a tak ten udatný bojovník jak žádostiv byl vojny a boje tak v ní i o pokoj i o radost i o všecku rozkoš svou s životem přišel.

IV.

Zvukosloví a tvorení slov.

A. Nauka o hláskách.

§. 94.

V českém jazyku úžívá se následných:

a, á, b, c, č, d, ď, e, é, ě, f, g, h, ch, i, í, j, k, l, m, n, ň, o, ó, p, r, ř, s, š, t, ľ, u, ú, û, v, y, ý, z, ž.

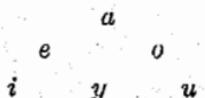
Pozn. Písmena *q* a *x* v cizích slovech na jevo se staví, a může se místo nich psát též *kv* a *ks*, na př. kvitance, Aleksander.

Dělíme pak hlásky na samohlásky a souhlásky.

§. 95.

O samohláskách.

1. Prvotní samohlásky jsou tři: *a, i, u*; z těchto vznikly lámáním ostatní poddružené, a sice: z *ai* — *e*, z *au* — *o*, z *ui* — *y*, jak to následní obrazec znázorňuje:

Z těchto slovou *i* a *e* jinak úzké (jasné), *a, o, u, y* široké (temné).

2. Splynutím dvou jednoduchých samohlásek v jedné silabě povstávají samohlásky složené, které jsou buď dlouhé samohlásky aneb dvojhlásky.

Dlouhé samohlásky jsou následní: á, é, í, ó, ú, ú, ý; á vzniká z a, kdekoliv obdoba délky žádá: sláva; é — vyslovuje se v obecné řeči co i: mléko — mléko; í — rozpouštěli starí Čechové v ie: diera — díra; ó — nyní co mezislovce běžné v XIV věku přechází v uo, v XVI pak věku stahuje se v ú: kóň, kuoň, kán; ú — počíná se na konci XIV v. rozpouštět v au, nyní pak u lidu obecného v ou se rozpouští: outok, útok (autok); ý — rozpouští se v ei aneb ej: býti, bejti.

3. Podle toho, kterou částkou úst při vyslovení samohlásek nejvíce hýbeme, máme samohlásky

hrdelné: a,

podnební: i,

retní: u, y.

4. Dále dělíme samohlásky na

tvrdé: a, o, u, y;

měkké: i a é;

obojetné: e;

Pozn. Obyčejně zoveme měkké i, í, é s obojetným e podnebnými, všecky pak ostatní nepodnebnými.

§. 96.

O souhláskách.

Tyto dělí se opět podle znění a způsobu jeho na jednoduché a složené.

Jednoduché jsou zase:

a) nemé, ježto jen krátce č. okamžitě lze vysloviti: k, g, t, d, p, b;

b) vanuté č. trvalé: ch, h, j, s, z, f, v;

c) plynné č. tekuté: b, v, m, n, ñ, r, ř.

Poslední dvě třídy souhlásek lze i samy o sobě vyknouti, a protož je nazýváme hlasnými neb polohláskami. Dle těch částí úst, kterými souhlásky zvláště znějí, dělíme je na

hrdelné: k, g, h, ch;

podnebné: j, c, č, d, ñ, ř, š, t, ž;

jazyčné: *l, n, r*;
zubné: *d, t, s, z, š*;
retně: *p, b, f, v, m*.
Hlásky *s, š, z, č, ě* zovou se jináče **sykavými**
anebo **sykavkami**.

Dále dělme souhlásky na

jasné: *b, d, č, g, h, v, z, č*;
temné: *p, t, ť, k, ch, f, s, š, c, č*;
střední: *j, l, m, n, ř, r, ř*.

Konečně rozpadají souhlásky na

tvrdé: *d, f, g, h, ch, k, n, r, t*;

měkké: *c, č, d, j, ř, ř, š, ť, ř, č*;

obojetné: *b, l, m, p, s, v, z*.

Proměna samohlásek.

Při tvoření a ohybání slov mění se samohlásky často.

§. 97.

Přehlasování.

Toto znamená měnit nepodnebné samohlásky v podnebné, stojí-li totiž vedle jiných podnebných samohlásek aneb souhlásek na př. *dej*, *světice*, *cizí m. daj*, *svatý, cuzi*. Jest tedy přehlasování bud postupné (*čejka m. čajka, moji m. moju*) aneb zpátečné, jež vládne také hláskou *a* (*prodej m. prodaj*).

Přehlasujeť pak se:

a v e neb ě — ve všech sponách a příponách; v kořenech a kmenech slov pak jen někdy, na př. *duše, pole, voňel, m. duša, pola, voňal*; *ječmen, čepice, žel m. jačmen, čapice, žal a j. v.*

o v e — (v obecné řeči řídčeji než v spisovné) na př. *v čem, jezevec m. v čom, jezovec Vyšehrad a j. v.*

u (ú) v i (í) — ve příponách jakož i v kořenech a kmenech všude skoro, na př. *duši, pláči, miluji m. dušu, pláču, miluju; — cizí; jítro m. cuzi, jutro a j. v.*

Pozn. Vůbec provedena jest v celém ústrojí jazyka našeho pravdy, že hlásky stejného druhu nejradiji vedle sebe stojí, tedy: temné vedle temných, jasné vedle jasných, tvrdé vedle tvrdých, úzké vedle úzkých a t. d. na př. *ducha — duše; žák — žáci, sluch — slyším a j. v.*

§. 98.

S t u p ſ o v á n i.

Stupňování je proměňování užších a lehčích samohlásek v širší a závažnější.

To děje se

1. Dloužením krátkých, čímž stanoví se kolikost (kvantita) hlásek a mění se zároveň i význam slov; na př. sázeti, vidati, věleti, lítati, doubek, břasti, saditi, viděti, valiti, letěti, dub, bodati.

2. Zaměňováním užších v širší dle následného postupu: l, r, i, e, ě, y, o, u, a, á; čímž stanoví se jakost (kvalita) hlásek; na př. nosím, plot, sedám, vláčim, házím, tuk nesu, pletu, sedím, vleku, hodím, tyje a j. v.

Vlastně stupňuje se pouze samohlásky e, ě, y, o, protože vše ostatní jest pouhým prodlužováním.

§. 99.

S t a h o v á n i.

Toto vztahuje se hlavně k samohláskám hláskou odděleným, a jest dvojí:

1. *j* se buď s první samohláskou vysuje a druhá samohláska se po tvrdých souhláskách dlouží, na př. kati, báti m. kajati, bojati a j.

2. aneb se samohláska po měkkých souhláskách před *j* vystrkuje, a *j* přechází v *i*, načež se přehlasování *ia* v *ie* děje, ku př. boži z božija, božia, božie; zramenia ze znamenia, znamenia, znamenie a p.

Tak vzniká
á z *aju*, *aje*, *oju*, *oje*: čistá, volám, státi, má a j. v.
čistaja, volajam, stojati, moja a j. v.
é (í) z *eje*, *aje*, *oje*, atd.

§. 100.

Obmezování průzvu (hiatu).

Průzev jest stýkání se dvou samohlásek rozličným slabikám náležících, a jest bud slovo střední (poučiti, nauka, modrooký) aneb mezislovní (vidíme oheň).

Slovostřední se trpí jen u složených slov; jinak zba- vujeme se ho:

1. Vsouváním souhlásek *j*, *v*, *h* na př. *biji* od *bi-i*, *fijala* od *fiala*, *dávati* od *dá-ati*, *Israelský* m. *Israelský*.
2. Proměnou samohlásek a sice *i* do *j*, *u* a *y* do *v*, na př. *kraj* m. *krai*, *milovati* od *milouati*, *krve* od *krýe* větve a věty a j. v.
3. Vypouštěním samohlásky slabší na př. *an*, *ana*, *ano* m. *a on*, *a ona*, *a ono* a j. v.

§. 101.

Ostatní jiné proměny.

1. Střídání s e, jež záleží takřka v libovolném vzájemném vyměňovaní jedných samohlásek s druhými, jako *a* s *o*, *e*, *u*, *y* a j. v. Na př. *potok* — *patoky*, *všude* — *všady*, *chomáč* — *chumáč*, *hybký* — *hebký*, *nýbrž* — *nobrž* a t. d.

2. Vypouštění hlásek původně ku podstatě slov patřících, na př. *počkat* m. *počekati*, *lže* — *leže*, *blíž* — *blíže*, *psát* — *písati*, *velký* — *veliký* a j. v.

3. Vsouvání č. vkládání samohlásek do slov na př. *kalich* proti *Kelch*, *ovec* gen. plur. od *ovce*, *suken* gen. plur. od *sukno* a t. d.

§. 102.

Změna souhlásek.

Souhlásky jsou povahou svou pevnější a tudy i méně pohyblivé než samohlásky, za kteroužto přičinou se nemění tak často. Proměny souhlásek dějí se buď o samotě, čili

tam, kde se nestýkají vespolek, aneb ve skupeninách, na př. medvěd — nedvěd, vésti — vediti a j. v.

Skupeniny souhlásek rozeznáváme dvoje, a sice

1. takové, jichž žádným jazykem vyřknouti nelze, na př. kd — kdo ; a

2. takové, které daly by se sice vyřknouti, avšak tak jsou některému národu protivné, že se jich zbaviti hledí; na př. v češtině dd, tt vediti, pletti (vésti, pléstí) a j. v.

Podlé toho máme též i způsob změny souhlásek dvojí: všeobecný, a zvláštní č. národní.

§. 103.

Všeobecné změny souhlásek.

Důležité jest tu pravidlo, že totiž před jasnými souhláskami nesmějí státi jen jasné, před temnými pak a na konci slov jen temné. Kde se tedy souhlásky jednoho a téhož stupně neshledávají, tam děje se připodobňování jedné k druhé, a sice takto:

1. Temné souhlásky před jasnými připodobují se k jasným, a proto čteme na př. *kdo*, *k Bohu*, prosba, jako *gdo*, *g Bohu*, prozba.

2. Jasné souhlásky před temnými připodobují se temným, a proto čteme na př. *obce*, *blízký*, *útržka* jako *opce*, *blíský*, *útržka*.

3. Jasné souhlásky na konci slov znějí zvukem temných, na př. *lev*, *krev*, *Bůh*, jako *lef*, *kref*, *Búch*.

Pozn. V jazyku českém sluší hlavně psáti slova podle původu č. etymologie, tedy pravopisem slovozpytuým (etymologickým); a jen některá píší se tak, jak se vyslovují, tedy pravopisem zvukovým č. fonetickým.

§. 104.

Zvláštní změny souhlásek.

Tyto dějí se u nás následními způsoby:

1. rozlišováním souhlásek v sykavky,
2. přetvořováním souhlásek,

3. vysouváním,
4. přesmykováním, a
5. prisouváním.

1. Rozlišování souhlásek v sykavky.

Tu se buď první souhláska v sykavku promění aneb splývá celá skupenina v hlásku sykavou. Dějí se tu následní zvláštní proměny:

a) *d* a *t* před *t* aneb někdy také před *l* rozlišují se v s. tak že vzniká *st* z *dt* a *tt*, *sl* pak z *dl* a *tl* na př.: klásti m. kládi, pasf m. padf; pléstí m. plétti, čestf m. čettf; housle m., houdle, povříslo m. povřítlo;

b) *ch* rozlišuje se v některých skupeninách před *t* také v *s*, a vzniká tu *st* z *cht* na př. prsf z prchf od prchatí; testf z techf (srovnej tchán);

c) *k* a *h* před *t* rozlišují se v *c*, a tak vzniká *c* z *kt* aneb z *ht* na př.: péci m. pék-ti, moci m. moh-ti, stříci m. stříh-ti.

d) Skupeniny *ds*, *ts*, čs splývají v *c*, šs v *s*, dle čehož vzniká *c* z *ds*, *ts* a *čs*, *s* zase z *šš* na př. dvacet m. dvadset bohatství m. bohatství, čtím m. čestím (čstím), česky m. češsky.

2. Přetvořování souhlásek.

Tím rozumíme proměnu v předcházejících souhláskách způsobenou působením souhlásky *j*, a jasných samohlásek *i*, *ɛ*, *e*. A tu stávají se následní změny:

a) *d* a *t*, jsou-li spřeženy s *j*, přetvořují se v *z* a *c*, na př. hlozi m. hlodji; rozen m. rodjen; píce m. pítje, svíce m. svítje;

b) *h*, *ch*, *k* když za nimi jde *j* aneb samohlásky *i*, *ɛ*, *e* přetvořují se v sykavky, a sice *k* v *c* neb *č*; *h* v *z* neb *ž*, *ch* v *š*; na př.: žáci — žák; ruce — ruka, tluc — tluku; pláču — plakju, pečeš — pečku; váze — váha, lože m. lohje, (lehnu), jinoši — jinoch a j. v.;

c) *s*, *z* a *c* mění se v *š*, *ž* a *č*, na př. kousju hážu m. hážju a j. v.

d) Taktéž děje se přetvořování toto, když *s*, *z* a *c* spřeženy jsou se souhláskami *t*, *d*, *k*, *h*, *l* a vznikají tu *št* z *st*

a sk; šl z sl, žd z zd a zh, čl z ch; na př. pouštím — pu-
stím, houšť — hustý, tlešti — tleskati, — čeští — český,
pošlu — poslati, hvízdi — hvízdati, roždi — rozha, řečtí
— řecký a j. v.,

e) r přetvořuje se v řečených přeslinách v ř, na př.
ořu — orati, na hoře — hora, mřeš — mru a j. v.

3. Vysouvání.

Vysouvání děje se, když se jedna souhláska ze skupení vypustí, a sice:

a) Před l, r, m, n, jakož i před t na př. kanu — kapnu,
klenu — klepnu, selka — sedlka, vím — vědm, dám —
dadm, přilnu — přilpnu, kynu — kyvnu a j. v.

b) Stýká-li se více souhlásek, vypouští se z pravidla
střední, na př. trestati m. tresktati, větší m. věts-ší.

4. Presmykování.

Takto usnadňujeme nesnadnosť skupenin, když se sou-
hlásky spojené překládají. Nejhustěji děje se to s l, r, m,
n, v a j, když po nich jiná souhláska nastupuje: na př.
brada — Bart, Labe — Elbe, chladný — kalt a j. v.

5. Prisouvání.

Tuto vkládají se do skupenin souhlásky aneb samo-
hlásky, zejména pak t, d, s, u jakož i e; na př. pestrý m.
pesrý, ostrov m. osrov, zábsti m. zábti, lišek — liška, suken
— sukno a t. d.

B. Tvoření slov.

§. 105.

1. *Kořenem* nazýváme společnou a základnou částku
příbuzných slov, na němž spočívá základní jich pojem. Kořen
jest vždycky jednoslabičný, jako na př. bi v bítí, kry v krýti,
du v douti, vid ve věděti.

Jsouť pak kořeny buď otevřené aneb zavřené podle toho, mají-li na konci samohlásku aneb souhlásku, na př. *bi*, *vid*.

Dle významu rozeznáváme zase kořeny buď *slovesné* (pojmové) anebo *zájmenné* (formálně). Prvnější jsou základem slovesa, jména podstatného a přídavného; od kořenů pak zájmenných mají původ svůj zájmena a mimo to všecky prvotné předložky, spojky a jiné částice, na př. *vid* — *víděti*, *závisť*, *vidomý*; *t* — *ten*, *ta*, *to*, *ty*, *tvůj*, *taký-dě*, *tu*, *ted*, *tady*, *te-hdy*, *tudy*, *tudíž*.

2. *Kmenem* nazývá se základní tvar ohýbání (skloňování) a časování; na př. *kámen* od kořene *ka* nebo *ak* (ostrým býti); *melu* od kořene *ml* (ve *ml-iti*) jest základem přítomnému času, rozkazovacímu způsobu atd. Jako kořeny jsou pak i kmeny buď otevřené aneb zavřené. Někdy bývá již kořen sám i kmenem jako na př.: *ved-u*, *ved-l*, *ved-ou* atd.

3. *Přípony* jsou hlásky a slabiky ku kmenu na konci přidané, a jsou zase dvojí buď *odvodici*, jako na př. *-a*, ve slovech *vad-a* (od *vaditi*), aneb *ohýbaci*, jako na př.: *-e*, *-i*, *-em* atd. ve slovech *kamen-e*, *kamen-i*, *kamen-em* atd.

4. *Spona* jest hláska, jejíž pomocí se přípona s kmenem spojuje, jako na př. ve slově *věd-o-m*, a ve slově *vol-dá-m* atd.

5. *Předpony* jsou nerozlučné předložky kmenům předražené, jako na př. *sou-čin*, *pa-hýl*, *vz-duch* atd.

Hlavně bude tu nyní rozeznávat slova *prvotná* od *odvozených*. Prvotná jsou ona, o nichž není na jevě, z kterého kořene by pocházela, jako na př.: *páv*, *ryba*, *sud* a j. v.; odvozenými zase jmenujeme ona, která z kmenů *byla povstala*.

§. 106.

Tvoření slov z kořenů a kmenů děje se čtverým způsobem:

- a) z dvojováním kořene, jako: *hla-hol*, *mra-mor*;
- b) stupňováním samohlásky kořene aneb kmene, jako: *vlek-u*, *vlak*, *tek-u tok* a j. v.;
- c) odvozováním pomocí předpon a přípon, jako: *vý-pal*, *růžo-vý*;

d) skládáním rozličných kořenův a kmenů, jako: *Rudo-hoří, samo-uk, zlato-hlav* a j. v.

§. 107.

Tvoření slov zdvojováním kořene.

To děje se způsobem trojím:

1. Opětuje se kořen v první části zcela, jako na př. *tá-ta, má-ma, kol-kol, pra-por**) (od-*por*), *chld-chol-it* a j. v.

2. Aneb druhá souhláska (*l, r*) přechází v nosovku (*m, n*), jež se pak se samohláskou předcházející zruší v *u* anebo *ou*, jako na př.: *bel* n. *bol*, *bel-bel* n. *bol-bol*, *bou-bel*, *bou-bél* (*boubelatý*); *ku-kla* od *kl*, *kal*, *krýti* a j. v.

3. Konečně opětuje se první souhláska s přiměřeno u samohláskou, jako na př.: *z chol* je *cho-chol*; *pe-př*, *peprný* od *pr* a j. v.

§. 108.

Tvoření slov stupňováním.

Míní se zde stupňování kmencové samohlásky, o němž dříve již řeč byla; a proto jaksi k vůli opakování pouze několik příkladů uvedeme:

1. *Tolc* od *tek* (*tek-u*), *brod* od *břed* (*břed-u*), *svět* od *svit* (*svitnu*).

2. *Roj* od *ři* (v *řinu*), *boj* od *bi* (v *bi-ju*), *mrak* od *mrk* (v *mrknouti*) a j. v.

§. 109.

Tvoření slov odvozováním.

Zde bude všimati si hlavně spojování předpon a přípon s kořeny a kmeny.

Předložky od slova nerozlučitelné č. o sobě neužívané

*) Pozn. V případě prvním přesmykují se zhusta souhlásky, samohlásky pak stupňují a střídají se.

jsou: *ob-*, *pa-*, *pra-*, *pře-*, *roz-*, *vý-*, *su-*, *vz-*. Po *ob* vysouvá se kořenné *v*: *oblek* m. *obblek*; *obět* m. *obvět*; předpony *vý-*, *pře-*, *su-* se dlouží: *vý-par*, *při-pad*, *sou-měr*; v předponě *vz* sesouvá se někdy *v*: *zrůst* ve *vzrůst*.

Co se dotýče odvodicích přípon, jsou to buď je diné samohlásky, buď jediné souhlásky, aneb jsou to samohlásky se souhláskami spojené.

Pozn. K tomuto způsobu tvoření slov budiž na tomto stupni mluvnického vyučování při čtení na čítance pilně přihlíženo, aby se takto náležitě objasnil význam jednotlivých přípon.

Skládání slov.

§. 110.

Čest-mír, Jaro-slav, rybo-lovec, země-plaz, Bohu-mil, maso-pust, zlo-děj, blaho-věst, dobro-druh, sto-letí, ná-rod, přes-polní, pravdo-mluvný, boha-bojný; zlo-řečiti; vy-psati; po-tom, za-tím atd.

Skládání jest spojování slov prostých, z nichž každé má svůj význam, v jedno, kteréž pak jiného významu nabývá. Druhá část slova složeného nazývá se základní, první určovací.

Pozn. Čech více v prostých si libuje: knihař, Buchbindeř; a zvláště v nevázané řeči místo složeného dvě slova miluje: měšťanské právo, Bürgerrecht atd.

Nejobyčejnější složeniny jsou jména podstatná, časoslova a přívlastky.

§. 111.

Podstatná jména.

Leto-pis, cizo-zemec, kazi-svět, tý-den, sedmi-krása, ne-chut, dů-kaz, pů-vod.

Určovací jména bývají podstatná, přídavná, časoslova, zájmena, číslovky aneb předložky rozlučitelné (o sobě státi mohoucí), vyjma: *dle*, *k*, *kromě*, *přes*, *skrze*.

(Dloužení předložek: *do, na, po, při, pro, u, za v dů, nd, prů, ou.*)

Kolo-maz, země-plaz, krvo-tok, pivo-vár, ohňo-stroj, leštěnco-tvar, zlato-křídli, vel-ryb atd.

Úkol. Napište složená podstatná, udávajíce pokud možná význam slov určovacích.

§. 112.

Přídavné jméno.

Jaro-bujný, plno-mocný, rychlo-toky, krátko-zraký, boha-bojný, pravdo-mluvný, vlno-nosný, po-božný, sou-kromý, jedno-oký, dvou-letý.

Určovacím jmenem může být přídavné, podstatné, předložka a číslovka.

Pozn. Předložky nerozlučitelné: *pře, sú, vy, roz*, a nerozlučitelné: *vo, po, pro, u, a za* dlouží samohlásky u přídavných, jež pošla z podstatných, dlouhou předponou již opatřených: *dů-vod-ný od dů-vod, ú-řad-ní od ú-řad.*

Zde se vyjadřuje určovací slovo poměrně k základnímu, buď doplněk: *c t i-hodný, c hvály-ch tivý*; aneb způsob: *s tříbro-lesklý, červeno-hnědý* atd.

§. 113.

Příslovky.

Tvoří se od sklonných i nesklonných částí řeči, pomocí rozlučitelných předložek: *Z a -j i s t é, po -t o m, z a -t í m, mezi -t í m, od -t u d* atd.

§. 114.

Časoslova.

Žlo-řečti, prosto-pašti, ne-viděti, ne-néstti, roz-loučiti, ob-státi, vy-psati, roz-věsiti, po-choditi, před-říkávati atd.

Co první člen složených časoslov slouží přídavné jméno, příslovka a předložky jak rozlučitelné tak i nerozluči-

tedlné kromě: bez, dle, kromě, mimo, okolo, pro, přes a skrze.

S háněti, s-vážeti, vy-nášeti; vy-naložiti, po-vy-nakládati a t. d.

Mnohá časoslova jsou jen s předložkami v užívání, a opět jiná nejen s dvěma, ale i s třemi předložkami se skládají.

§. 115.

Předložky ve spojení s časoslovem děj ukončují, směr jeho zároveň ukazujíce. Na př.

Do-jít, do-bíti, do-býti, do-kramařiti, do-volati se.

Na-hromaditi, na-vézti, na-psati, na-líti, na-dělati se.

Nade-jít, nad-letěti, nad-staviti.

O-točiti, o-mluviti, o-viniti.

Ob-rýti, ob-rátiti (vrátiti) ob-léci.

Od-býti, od-haliti, od-pustiti.

Po-sypati, po-raziti, po-chytiti, po-vysušiti, po-poháněti.

Pře-letěti, pře-skočiti, pře-psati, pře-malovati, pře-soliti, pře-brati, pře-výšiti, pře-mluviti, pře-říznouti, pře-kousnouti.

Před-ložiti, před-staviti, před-néstti.

Při-vábiti, při-voliti, při-učiti, při-koupiti, při-barviti.

Pro-cházeti, pro-lomiti, pro-myслиti, pro-hráti, pro-hejřiti, pro-mluviti, pro-buditi.

Roz-koupiti, roz-dati, roz-hořeti se, roz-horliti se.

S-padnouti, se-slati, se-brati, se-jít se, s-msířiti se.

U-padnouti, u-skočiti, u-činiti, u-zlobiti se, u-seknouti, u-kousnouti, u-hořeti, u-bíti.

V-praviti, v-myслиti se, v-píti.

Vy-hnouti, vy-orati, vy-žebrati, vy-moci, vy-stoupiti, vy-kouknouti, vy-hostiti, vy-hubiti.

Vze-jít, vz-chopiti, z-buditi, z-dědit, z-bouřiti, vz-buditi, vz-bouřiti, vz-skočiti, (před s vynecháme z) atd.

Z-kojiti, z-tráviti, z-buditi, z-dědit, z-kameniti, (zbírat, zbor m. sbírat).

Za-kukati, za-zpívat, za-bíti, za-sloužiti, za-mysliti se, za-mluviti se.

§. 116.

I slova formální bývají složená. (Viz jednotlivé části řeči.)

Otzázkы k opakování.

V čem se rozeznává skládání slov od odvozování? V jakém poměru může státi slovo určovací

- a) co podstatné,
- b) co přídavné k slovu základnímu?

V.

Rody a souznačnost slov.

§. 117.

Slova, ježto z jednoho kořene vycházejí, jsou slovo-rodní t. j. náleží k jednomu rodu; na př.: býti, bytí, bytost, bytnost, bývati, přebývati, příbytek, zabývati, zabývání, zabývka, vybýti, zbývati atd.

Dále slouží za příklad rod slova „padnouti“.

Pád: dopad, -ný (úhel); nápad, -ný (ně), -ek, -ení, -lec, -lík, -ný, -lý, -lina, -kyně, -lství;
opad, -alý, -alky, -ký;
přepad, -ek, -isko, -lý;
případ, -ek, -ečný, -ilý, -ný (ně), -nost;
propad, č. přepad, -ek, -ený, -lý, -lina, -lisko, -liště, -ný;
rozpad, -avý, -lý, -lina;
spád, -anina, -anka, -ek, -ity, -lý, -ný, -lina;
vpád, -lý;
výpad, -ek, vodo-pád;
západ, -ací, -ač, -ačka;
západší, -itý, -ka;
zapadlý, -ný, -ník;
úpad, -ce, -ek, -kový, -lík, -liny;

pado-stroj, západo-zemec;

padací, -alý, -avý, -lý;

pádný, padoucí, padadlo, -ak, padák, -alec, -anka, -anče;

páděl, pondělek, -ák;

pádež, páditi, patka, pádlo, padný, padouch atd.

Úkol. Sestavte rody jmen následních:

Kázati, kaziti, řezati, zříti, téci (tíkati), tknouti, se (týkati se, tkáti), vrci (vrhnouti, vrhati), jíti (choditi, cházeti), praviti, býti, dáti, mysliti (smejšleti).

Některá slova rodu „s t á t i“ v povídce.

Poctivost' a šlechetnost'.

Jan Ladislav, starší Popel z Lobkovic na Chlumci a Jistebnici, nejvyšší dvorní mistr království Českého, († 1. P. 1584) nestál o veliké hospodářství, a proto pronajal nemalý díl polí starému, někdy statečnému vojínu. Jednoho dne přivstal si nájemník a přišed k pánu svému, stěžoval sobě, že jedno z pšeničných polí blíž lesa, na němž zimního času časté honby se stávaly, náramně vystálo, tak že z pšeničky, na mnohých místech pošlapané, jak se zdá, nic nepovstane. Jan z Lobkovic vyvstav odpověď na to, že, co se pamatuje, často na tom poli se honivalo, a spolu doložil, může-li nájemník škodu se stalou udati, že se mu náhrada má dostati. Nájemník řekl, toho že se nadál do milostivého pána, a proto prý jednoho přítele dožádal, aby mu k svědectví stál, i že se domnívají spolu, že škoda učiněná s dobrým svědomím sto zlatých stojí. Ladislav vysázel mu je ochotně. — Dříve ale, než čas žní nastal, pšenice vstala a právě tam, kde pole nejvíce pošlapáno bylo, a největší škoda se stala, stála pšenice nejhustěji. — Přišel tedy nájemník opět k pánu z Lobkovic, řka: „Já tu stojím, milostpane, strany toho pole.“ — „Co se stalo?“ pravil pán, a upamatovav se na tu případnost, tázal se: „Nestala se vám snad náhrada.

náležitá?“ — „O, milostivý pane, dostatečně! Ale já přišel k pšenici, zastal jsem, že docela žádné škody není; neboť pšenice právě tam nejlépe stojí, kde nejvíce pošlapána byla. Já tedy, co jsem dostal od Vás, opět přináším.“ — „Ano“, pravil ctihoný stařec, „tak to mám rád, tak by měl muž s mužem jednat.“ Na to postoje s nájemníkem, vyptával se, jak stojí okolnosti jeho; pak odešel do druhého pokoje, přinesl 300 zlatých, jež dal nájemníkovi řka: „Tuhle, příteli, vezměte, a když váš synek k dospělosti se dostane, dejte mu to a řekněte mu, jak se vám toho dostalo; představte mu zároveň, jak krásná a prospěšná jest poctivost.“

Přepracováno dle I. J. Svobody.

§. 118.

Některá slova jeví u významu velkou příbuznost, lišíce se od sebe pouze ve tvaru, na př.: chyba, omyl; rozumný, rozšafný, moudrý; šust, šumot, hluk, hřmot.

Taková slova slovou sousloví aneb souznačná (synonym); k náležitému vyrozumění řeči spisovné a k docílení přesnosti u vyjádření jest potřebí, aby se poznalo, v čem se významy slov souznačných shodují, a v čem se odlišují.

Následní příklady přinášejí některá sousloví; nechť se tedy uváží:

1. Jak dalece se slova příbuzná u významu shodují;
2. v čem se od sebe liší.

Okamžení, chvíle, doba, lhůta, hájemství.

1. Všecky tyto významy značí jistou část času.
2. Okamžení jest nejkratší část času.

Chvíle jest krátká času část.

Doba jest též část času krátká zřetel majíc k něčemu, čím čas jest určity, na př.: V tu dobu, když oheň vyšel.

Lhůta jest času část k jisté povinnosti neb úloze vy-
měřená, původně část platu stálého, tolik co úrok, později
to přešlo na čas, kdy se plat odváděti měl.

Hájemství jest lhůta, jižto si v pří strana u soudu
vymůže, aby si zatím přípravy k obraně obstarala.

§. 119.

I. Hezký, pěkný, krásný, lepý, ladný.

1. Vůbec znamenají něco, co se nám líbí.

2. Hezké jest to, co v člověku libost budí, co smy-
slům lahodí; na př.: Někteří psali také hezky.

Pěkné, co jest jemného a jmenovitě lesklého zevnějšku;
pěkné okem se poznává; uchem popsaná pěknost jest jen
zástupní určení, na př.: malba jest pěkná; hudba jest
pěkná, jest jen z podobnosti řečeno (pěkné spíšněno jest
s malebným).

Krásné, co se samostatně, bezvýminečně líbí (zahr-
nujíc do sebe nadmyslný zdroj libosti) na př.: čin, my-
šlenka krásná; báseň aneb skladba krásná (povznášející
ducha k duševní spanilosti).

Lepé, co jest útvaru jemného, na čem oko rádo lpí,
na př.: lepá tvář.

Ladné, leží v příjemném pořádku rozmanitosti, na př.
ladná krajina, ladné upravení vlasů atd.

II. Hloupost, zpozdilost, pošetilosť, tupost, blbost;

1. Znamená slabost ducha.

2. Zpozdilost leží v křivosti a matnosti pojmu, též
v prázdnotě pojímající moci.

Hloupost leží v neinotornosti soudnosti duše.

Pošetilosť leží u volbě prostředků v činění.

Tupý pochopuje zvolna.

Blbý docela nic nemá, co se nazývá schopností myšlení.

III. Zlost, hněv, nevůle, mrzutost, zášt, msta.

1. Větší neb menší rozhořčenost.

2. Zlost znamená náhlé rozhorení se nad něčím nepřjemným, nepochvalným.

Hněv jest trvalá nelibost mysli nad něčím ukazujíc, že něco u nás nejen přízně nemá, ale i do nepřízně upadlo. (Zlost jest více vášeň, hněv ale náruživost.)

Ne vůle značí mezi dvěma stranama, že si nejsou po vůli, že jedna druhé z nastalé příčiny se straní.

Mrzutost jest náhlé rozdvojení se stran. (Ze zlosti pochází hněv, z mrzutosti nevůle.)

Zášť jest větší hloubka hněvu: vřeli hněv tak, že vůle hněvajícího se počne si přáti, aby urážka, neb to, co dalo příčinu k hněvu, došlo odplaty pokutné, t. škodného, zlého, nemilého.

Msta. Počne-li zášť jevit se činem (zášť spočívá v mysli, žádosti).

IV. Hrubý, veliký, velkolepý, velikánský, ohromný, zrutný, nesmírný, náramný.

1. Všecky výrazy tyto značí opak toho, co jest malé.

2. Hrubé znamená velikost postavy, spojené, s neforemností, velikost k jistému poměru nezpůsobnou; na př.: Chtěl jsem mít nejtky, a on přinesl hrubé hřebíky. Člověk síly hrubé unesl cent tíže. Nehruba se z toho těším (málo).

Veliké jest prostý opak malého, t. j.: znamená výšku, délku a šířku atd. nadobyčejnou (v poměrech smyslových i nadsmyslových).

Velikánské jest jako pouhý vyšší stupeň velikosti jako obrovské, když se vylíčiti chce důrazně velikost něčeho, jako zřídka se nacházející; na př.: Skála velikánská strmí k nebi; myšlenka velikánská.

Velkolepé, když to, co velké jest též z pěkných forem č. útvarů, z pěkného zevnějšku se těší na př.: Chrám velkolepý, slavnost velkolepá (s mnoha přípravami vkusně uspořádaná), sbor velkolepý byl přednášen, až se duše posluchačů zachvěla.

Ohromné dle původu svého znamená velikost, která úžas působí, tak veliká, až hrůza z toho, na př.: ohromná pevnost, ohromný bas.

Zrutný jest dle množství a masy veliké, na př.: Vojsko zrutné, Boubín zrutný. To je zruta dům — to zruta člověk, zruta chlap, zrutný muž (velký halama).

Náramný znamená co jest veliké a těžké, že by toho člověk měl co nést, že jako na rameno by to musel dát, na př.: Náramný balván.

Nesmírný neznamená vlastně přímo velikost, nýbrž že jest to bez míry, přílišné, na př.: Nesmírná hloubka.

Pozn. Skála neb hora může být hrubá, veliká, velikánská, ohromná, velkolepá, zrutná, nesmírná, ale náramuá není; aspoň není tak trefně řečeno, ač obvyklo náramné být tolik, co sehr (náramně velké).

V. Ústrk, nátlisk, zádava, nesnáz, protivenství.

1. Co se nás nepříjemně dotýká.

2. Ústrk jest každý výjev myсли nepřátelské, čin nepřátelský, na nás vrážející (Angriff) na př.: Ač nikomu neublížil, utrzil přece ústrků bolestných s mnoha stran.

Nátlisk, pakli nevražná mysl ustavičně nás pronásleduje a nám ústrků nespravedlivých a zhoubných načiní, t. na př. jsou to nátlisky, jimiž se nám blahobyt podrývá (skutky, jenž nás svírají a hnětou).

Zádava (Vedrängniß) co jako nás škrtí (zadáví) na př.: Země toho roku utrpěla hladu, drahoty, neúrody a jiných zádav.

Nesnáz (Ungemach) poměry, v nichž se cítíme neštastnými, z nichž ale těžko — nesnadno — se vypléstí. Nesnáz může jako zádava nejen skutky lidskými, nýbrž i jiným sejítím-se okolností nepříznivých povstati; ústrk a nátlisk okazuje ale na činnost jiných, jenž nám jich strojí.

Protivenství jest všeobecný pojem toho, co z nepřátelských činů cizích na nás se vztahuje; jeho zvláštní způsobové jsou ústrk a nátlisk; onen v nás rýpá, tento ale chce nás utlačit.

VI. Nemajetnost, nedostatek, nouze, bída, chudoba, svízel, těžkost, psota.

1. Vůbec nedostávání se něčeho.

2. Nemajetnost jest jen povšechný výrok bez rozeznání, jak daleko č. hluboko skrovnost neb skouposť prostředků blahobytňch sahá.

Nedostatek ukazuje již jakýsi stupeň krušnosti, že totiž nemá dost, čeho potřebí jest, že tedy cítí, kterak mu schází.

Nouze (od nuditi) když nejen trpně cítíme nedostatek (jako při bídě), ale tak nás chudoba tlačí, až nás ke kroužku křivým dohání. (Nouze bídú honí.)

Bída jest onen stav chudoby, když nemajetnost velikým břemenem jest, násilně člověka v kleštích drží.

Chudé znamená původně co špatné, ničemné jako vyzáblé, hubené jest (ſchlecht, mager, armelig).

Svízel (od vázati) když nedostatek tak sklící člověka, jakoby mu všecky údy svázal, že nemá hnuti, a pomocí si nemůže (Drangsal, der Noth, Rummerschlag).

Těžkost jest vlastně zástupka podobnosti; jako břímě k nešení, tak nouze k snášení jest těžká.

Psota jest hromadný pojem, v němž se zahrnuje všecko nemilé i z chudoby a nouze i to, co jest z nátku a zádavy.

Úkol. Sestavte následní slova tak, aby souznačná byla pohromadě:

Nábožnost, výtečný, přáti si, vysokomyslný, chláp, marný, zachovalý, podstoupiti, ještě, tupý, ztýrat, švarný, milý, peň, pošetilý, chlubný, neúhonný, nevolník, obrácení, trefný, drahý, unaviti, vykonati, vzduch, těleso, pyšný, po-božný, žádati si, libý, Hospodin, určení, slavný, také, hloupé, vypínavý, pocestný, poníženost, otrok, bažiti, lodyha, mravný, podniknouti, milý, zemdlíti, posud, nadutý, spanilý, ctižádostivý, příjemný, výborný, čistý, pokání, pokora, Bůh, dych, tělo, povětrí, kmen, zpozdilý, stvol, zbožný, slovutný, vzácný, hrdý, dokonalý, slíčný, povolání, skromnost, duše.

Úkol. Hledejte k následním slovům sousloví:

Bič, blaho, budova, člun, dílo, doba, hřich, klec, krčma, ochota, omyl, potrava, voda, síň, stan, zřídlo, statný, slabý, skvělý, bídny, poctivý, okrouhlý, ostrý, čiperný, hovorný, úlisný, prudký, zkřísiti, zbaviti, vypínati se, vynasnažiti se, říci, pučeti, přebývati, krotiti, honositi se, bít, dlíti, ctiti.

Úkol. Na způsob shora uvedený zkusi učitel se žáky udávati, v čem se následní sousloví u významu svém shodují a v čem se liší: Chyba, omyl; pára, kouř, čoud, dým; návist, vášeň, úcta, šetrnost, chvála, sláva; šust, šumot, hluk, hřmot, jek, šelest; chlup, vlas, srst; ocas, ohon, chrost; rozumný, rozšafný, moudrý; ubohý, bídny; opatrny, chytrý; dobrý, dobrotivý, laskavý; laskavý, ochotný, přívětivý, ochotný; zůstat, setrvati; hověti, prominouti, odpustiti; otáleti, prodlévati, meškat, nedbat, opozditi se; hodlati, zamýšleti, chtiti, umíni, předsevzít, ustanoviti se; — pořád, neustále, ustavičně, vždy, pokaždé.

Úkol. Hledejte k podstatným, přídavným a časoslovům z článku sousloví, udajíce zároveň, v čem se shodují a v čem se liší.

O B S A H.

Str.

I. Tvary vět vůbec.	
Pojem a druhy slov	1
II. Jednoduchá věta zvlášt. Skloňování části řeči.	
A. Poměry věty vůbec	18
B. Poměry věty zvlášt	—
a) Základní poměr	—
b) Příslovkový poměr	28
Skloňování jmen podstatných	31
Příslovkové určení	45
Řízení předložek	46
c) Přivlastkový poměr	49
Skloňování jmen přídavných	50
Skloňování číslovek	—
Cvičení v rozbíráni rozvinutých vět	56
III. Složená věta zvlášt.	
Souřadné věty	58
Podřadné věty	60
Skrácené věty	64
Postavení vět vedlejších	67
O kladení znamének rozdělovacích	72
IV. Zvukosloví a tvoření slov.	
A. Nauka o hláskách	78
O samohláskách	—
O souhláskách	79
Přehlasování	80
Stupňování	81
Stahování	—
Obmezování prázvu	82
Změna souhlásek	—
B. Tvoření slov zdvojováním kořene, stupňováním, odvozováním	85—88
Skládání slov	88
V. Rodы a souznačnost slov.	